

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Jernløse

under forvandling

set gennem billeder 1880-1950

Jernløse

under forvandling

– set gennem billeder 1880-1950

Peter Korsgaard
Inge Seiergaard
Johannes Pedersen

Forlaget Vommevad
Lokalthistorisk Forening
for Jernløse Kommune

Jernløse

under **forvandling**

– set gennem billeder 1880-1950

Af
Peter Korsgaard
Inge Seiergaard
Johannes Pedersen

© 2000 forfatterne og Lokalthistorisk Forening
for Jernløse Kommune.
Kortudsnittene copyright Kort &
Matrikelstyrelsen. Gengivet efter aftale mellem
Dansk Historisk Fællesråd
og Kort & Matrikelstyrelsen.

Udgivet med støtte fra Jernløse Kommune og
Dansk Lokalthistorisk Forening

Forside foto:
Hovedgaden i Undløse kort efter 1950.

Bagsiden:
Knabstrup Teglværk - det gamle værk 1897
Kvanløse Andelsmejeri omkring 1895

Skrift: Garamond
Papir: 115 Multiart Silk
Papir omslag: 250 g Multiart Gloss

Tryk Holbæk Amts Bogtrykkeri

Udgiver:
Lokalthistorisk Forening
for Jernløse Kommune

ISBN 87-988184-0-6

Når man vil lave en bog med billeder fra en kommunes område, kan det gribes an på mange måder. Den mest almindelige er nok at vise billederne sogn for sogn, til området er dækket.

Vi har valgt en anden måde. De enkelte sogne i Jernløse (Kvanløse, Nr. Jernløse, Sdr. Jernløse, Søndersted, Søstrup og Undløse) har en fælles baggrund og en fælles historie. Historien kan – f.eks. på grund af udefra kommende faktorer som jernbanen og det handelsmæssige »læbælte« omkring købstæderne – give sig forskellige udtryk. Men basalt er det samme historie, hvor der er meget mere, der samler, end der adskiller. Derfor har vi valgt at fortælle en samlet historie og illustrere den med billeder fra forskellige steder i området. Tilsvarende har vi valgt ikke at fortælle historien om den enkelte gård, brugsforening eller hvad der nu er på det enkelte billede. Vi har valgt de enkelte billeder, fordi deres indhold er med til at fortælle historien om Jernløse. De enkeltes historie gemmer vi til en anden gang.

Der er mange, som har hjulpet os med oplysninger, og de skal have en stor tak. Også en tak til de mange, som i tidens løb har lånt eller foræret os billeder, for uden disse billeder ville denne bog ikke være blevet til noget. Samarbejdet med Holbæk Amts Bogtrykkeri ved Carsten Brus og Tommy Pedersen har som altid været det bedste. Sidst, men ikke mindst, skylder vi Jernløse Kommune en stor tak, fordi den ved sit tilsagn om støtte gav os mod på at kaste os ud i at lave denne bog.

Forfatterne

Indhold

Oversigt	7
Bygningerne	11
Produktion og handel	23
Service, kommunikation m.m.	55
Det offentlige liv	71
Opvågningen – fritidsliv	81

Oversigt

Inden for de sidste otte hundrede år har der været tre store omvæltninger i landsbyernes udseende. Den første skete med udskiftningen og udflytningen omkring 1800. Her ændredes ikke noget i selve bygningernes udseende, men deres placering i landsbyen blev helt forandret. Fra at have ligget i en sluttet enhed blev hver enkelt landsby nu spredt, så mange gårde og huse blev flyttet ud på marken. Umiddelbart kom der heller ikke flere gårde, mens der tit kom flere huse.

Den anden omvæltning kom i perioden 1880-1950. Her opstod langt flere gårde og huse, og de blev bygget i andet materiale, med fast tag og grundmur i stedet for stråtag og bindingsværk. Udviklingen gik hånd i hånd med industrialiseringen og andelsbevægelsen. Især i den første halvdel af perioden var der et økonomisk overskud, som gav sig udtryk i meget nybyggeri. Der kom også bygninger med andre funktioner. De kunne knytte sig til landbruget som møller og mejerier, eller de kunne være produkter af den almindelige udvikling som brugsforeninger, forsamlingshuse og kroer. Den økonomiske udvikling gav også grundlag for en hel række af erhverv, som kunne være fuldtids- eller deltidsbeskæftigelse for mange på landet.

De mange erhvervsmuligheder og mulighe-

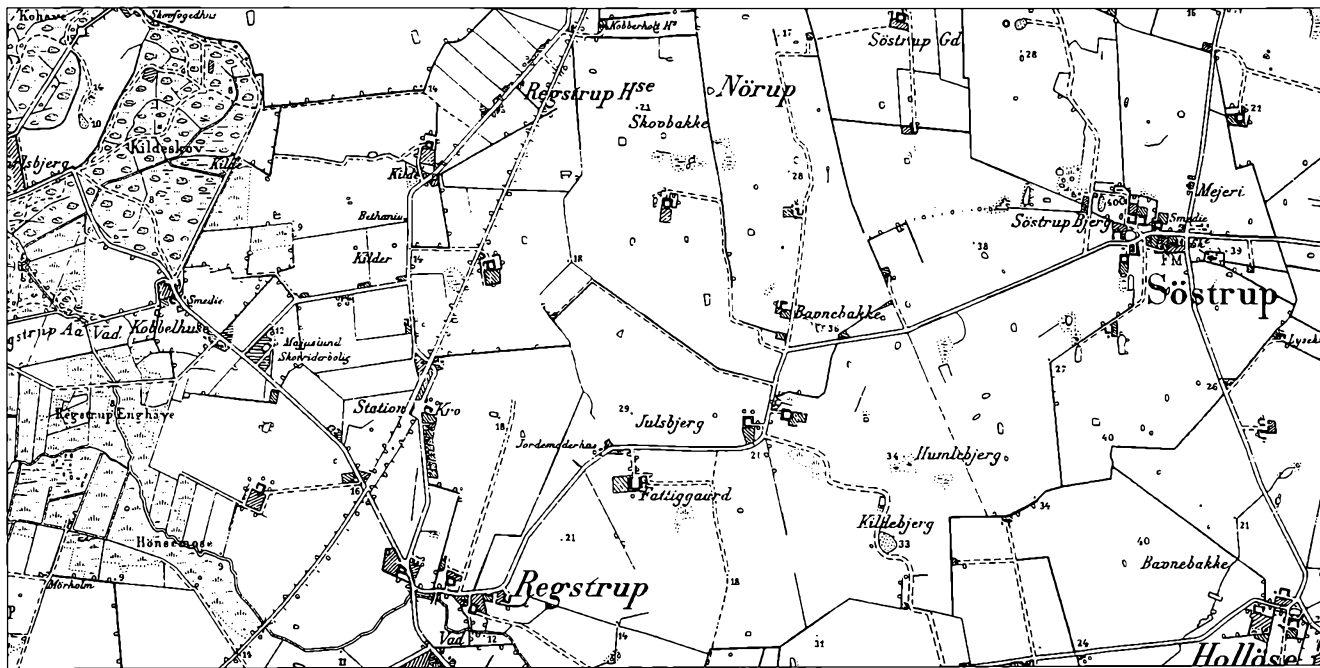
den for at kunne leve af et mindre landbrug som f.eks. et statshusmandsbrug på 10 tdr. land, forsinkede en udvikling i Danmark, hvor mange af vores nabolande var hurtigere, nemlig forskydningen i balancen mellem land og by, hvor byen kom til at dominere. Landet var på trods af store vandringer ind til byen stadig dominerende politisk og kulturelt - historikeren H. P. Clausen har i en artikel udtrykt det således, at det nittende århundrede varede til midten af det tyvende. Og befolkningsmæssigt holdt landområderne skansen i antal, om end ikke relativt.

Men allerede i 1950 kan man begynde at ane, at en tilbagegang er begyndt. En parallel tendens, som går igennem perioden og som bliver tydeligere efter besættelsen, er koncentrationen i de større byer i området. De to byområder Regstrup-Nr. Jernløse og Undløse holder stand eller vokser, mens de små landsbyer bliver endnu mindre.

Den tredje periode kom efter 1950 og har foreløbigt fortsat. Den er af en historiker blevet kaldt: da landet blev by. Det er delvis rigtigt, idet mange byboere flyttede på landet, og det kan være svært at skelne et parcelhuskvarter i Regstrup eller Undløse fra et tilsvarende ved Holbæk eller i Københavns omegn. Men også kun delvis, for den spredning i erhverv på

Indbyggertallet i Jernløse.

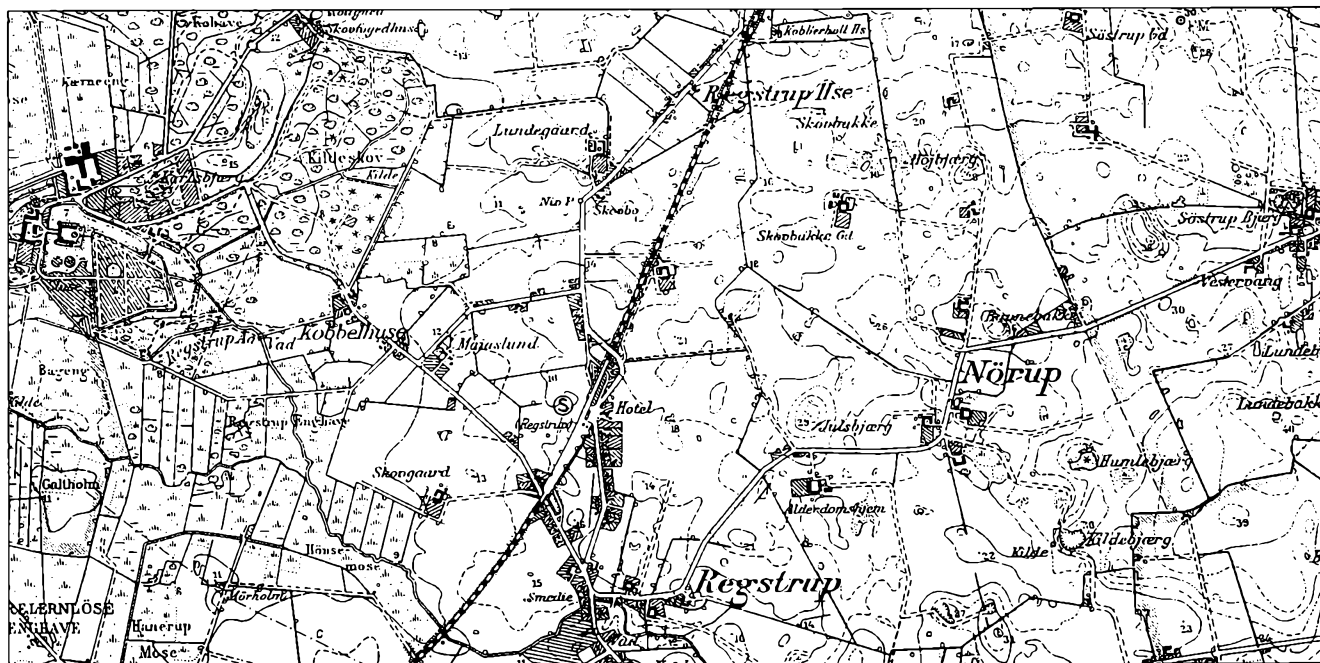
Sogn	1860	1880	1901	1930	1950
Kvanløse	668	659	600	576	549
Nr. Jernløse	906	940	1043	1139	1087
Sdr. Jernløse	720	761	810	819	737
Søndersted	720	739	587	610	537
Søstrup	459	495	486	517	501
Undløse	1333	1340	1322	1390	1374
Ialt	4806	4934	4848	4951	4785

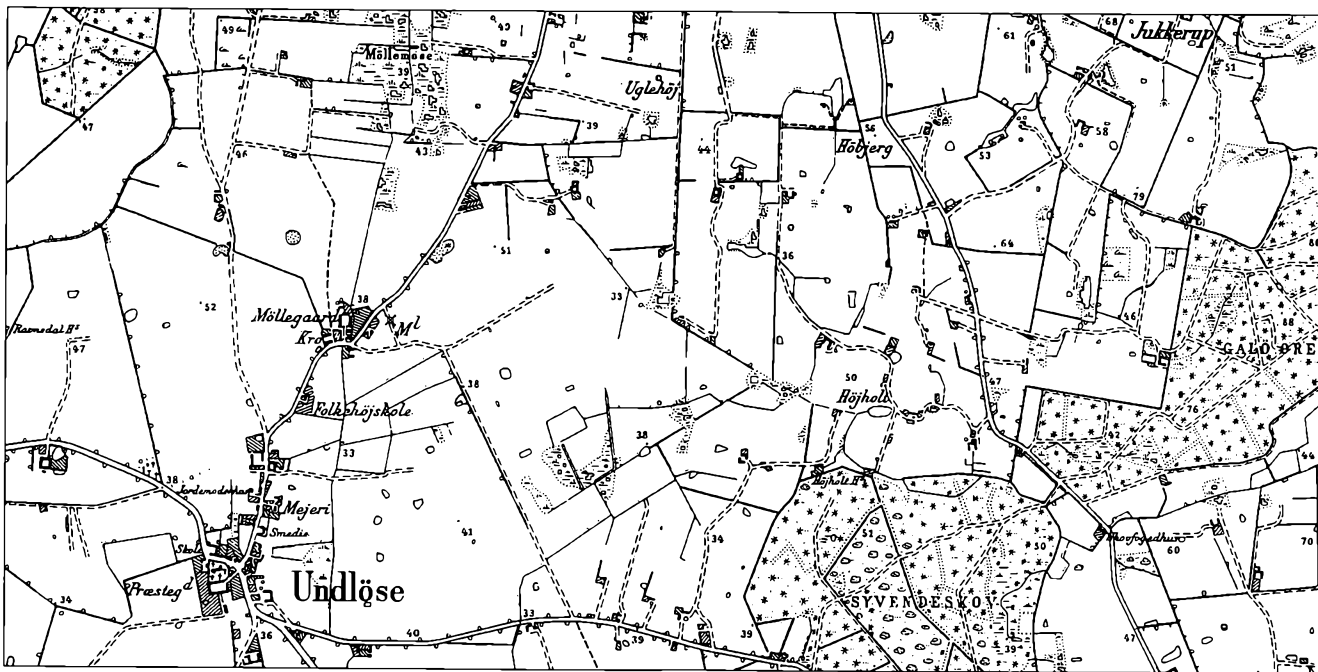
Copyright for kortene: Kort & Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

1894

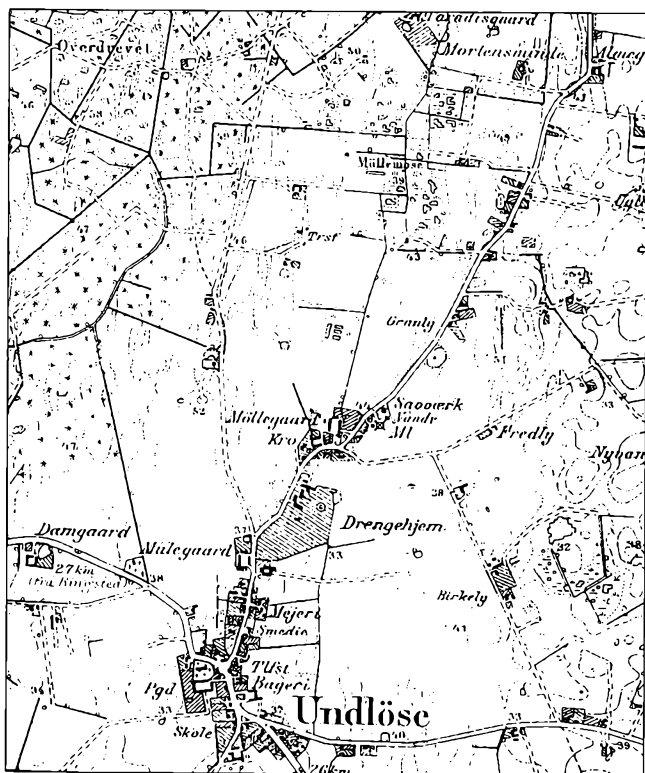
1934

1894

egnen, som andelstiden havde bragt med sig, blev samtidig afviklet. To brugsforeninger og to forsamlingshuse har overlevet. Nogle håndværkere findes, mens mange handlende er væk. Teglværkerne er væk. Smedene har fået andre opgaver. Johannes Pedersen har i sine bøger om Søstrup blandt andet skildret denne tømning af funktioner fra landsbyen. Til gengæld er der kommet nye funktioner, hvor kunderne kan komme fra områder længere væk, lige fra anlægsgartnere til zoneterapeuter. Der bliver stadig færre folk beskæftigede i landbruget og ved landbruget. Folketallet holdes oppe gennem beboere i parcelhuse.

En måde at få et indtryk af forandringerne på er at betragte landsbyerne, som de så ud på kort fra 1894 og 1934 (med enkelte rettelser 1951). Omkring Regstrup 1894 er der nærmest kun den bebyggelse, som hører til en almindelig landsby. Kun lige over for stationen er kommet en række huse, og her ligger kroen

1934

også. Vejen er lagt om med et knæk, så den skærer banen i en ret vinkel. Af karakteristiske bygninger kan nævnes fattiggården og jordemoderhuset nordøst for byen. Nord for byen ligger Bethania helt for sig selv. I 1951 er området langs vejene op mod banen langt mere bebygget. Der er kommet en smedie til og et vandværk. Fattiggården er blevet til alderdomshjem.

Omkring Nr. Jernløse er der knapt sket den samme udvikling. Mod Regstrup i nordvest langs Hovedgaden var der ved århundredskiftet næsten kun Nr. Jernløse A/M, senere er der kommet mere bebyggelse, blandt andet er missionshuset flyttet hertil. Langs Gl. Skovvej er kommet lidt flere huse.

Undløse så i 1894 noget spredt udl. Omkring kirken var den meste bebyggelse, men ellers

var der et par klumper op ad Holbækvej ved andelsmejeriet og ved Møllegård. De fleste funktioner fra 1894 går igen på det senere kort som smedie, mejeri, kro og mølle – jordemoderhuset er strøget, folkehøjskolen er blevet til drengeshjem, og skolen er flyttet. På det senere kort kan der ses, at hullerne er ved at blive fyldt udl op mod Mulegård, ligeledes er der vækst ned mod fællesmejeriet (Mejerigården). Over for Møllegård er der kommet flere huse, lidt længere mod nord er savværk og vandværk. Øst for byen er flere mindre steder opstået: Birkely, Fredly, Nyvang og nogle unavngivne.

Nu vil vi tage enkelte temaer op og gennem fotografier se, hvorledes Jernløse udviklede sig.

Bygningerne

Ikke siden landboreformerne omkring 1800 havde bebyggelsen ændret sig så kraftigt. Og der var en stor forskel på ændringerne. På landboreformtiden havde man flyttet bygningerne ud, nu blev der bygget i anden stil og med andre materialer. Der kom også flere bygninger til. Gårdene ekspanderede, men en mere betydningsfuld ændring i landskabet udgjordes af de mange huse, hvad enten det var til landarbejdere, håndværkere, småhandlende eller husmænd, som fortrinsvis levede af at dyrke jorden.

For gårdenes vedkommende er der nogle tydelige mønstre. De store byggeperioder faldt naturligt sammen med gode økonomiske forhold. Omkring 1850 var der den store kornsalgstid, og her nåede den lukkede, firlængede gård sit højdepunkt. Allerede på dette tidspunkt dukkede de første bygninger i grundmur op. De var dybere og med høj kælder, undertiden med mælkestue, så der blev trappetrin op til indgangsdøren. Gavlkvisten kom, og der blev opdeling i dagligstue og havestue. Den næste store byggeperiode var de tyve år op til 1914, hvor andelstidens gode afsætningsforhold slog igennem. Efter krigen kom krise på krise, og først på den anden side af den næste verdenskrig kom der igen skred i gårdbyggeriet.

Ændringerne i driften stillede også krav til bygningerne. Væksten i afgrødernes størrelse omkring 1850 stillede så store krav, at bygningerne ikke kunne honorere dem. En stor del af høsten måtte blive udenfor i hæs, hvilket krævede mere arbejde og påførte spild. Senere, da besætningerne under andelstiden blev større, pressede det på for staldudvidelser.

Husene havde en anden udvikling. De var ikke så kapitalkrævende, og lovgivningen spillede en større rolle. Husmandslovene 1899, 1909 og 1919 gav større tilliggende til de nye huse. De bygningsmæssige krav for at opnå statslån gjorde disse huse mere ensartede og med bedre materialer end mange gårdbygninger.

De nye materialer i perioden var mursten, og tegl eller skifer til tag. Cement slog an til gulve i avlsbygningerne, senere slog eternit igennem til tagdækning, enkelte steder sås pandeplader.

Parti fra Mogenstrup

Mogenstrup i begyndelsen af 1900-tallet. Der var plads nok mellem gardene i Mogenstrup. Selv om billedet er opstillet med henblik på fotograferingen, har man næppe skaffet en robåd til lejligheden. Planterne ved kanten og plænen tyder på, at man bruger fritiden her. Godt nok er der ikke kommet så meget nyt i Mogenstrup, men bygningsmæssigt ville det have kunnet se ligedan ud 1850. Garden til højre (Mogenstrupvej 5) med de fire klassiske længer og møddingen foran er sindbilledet på den danske landsbyidyl.

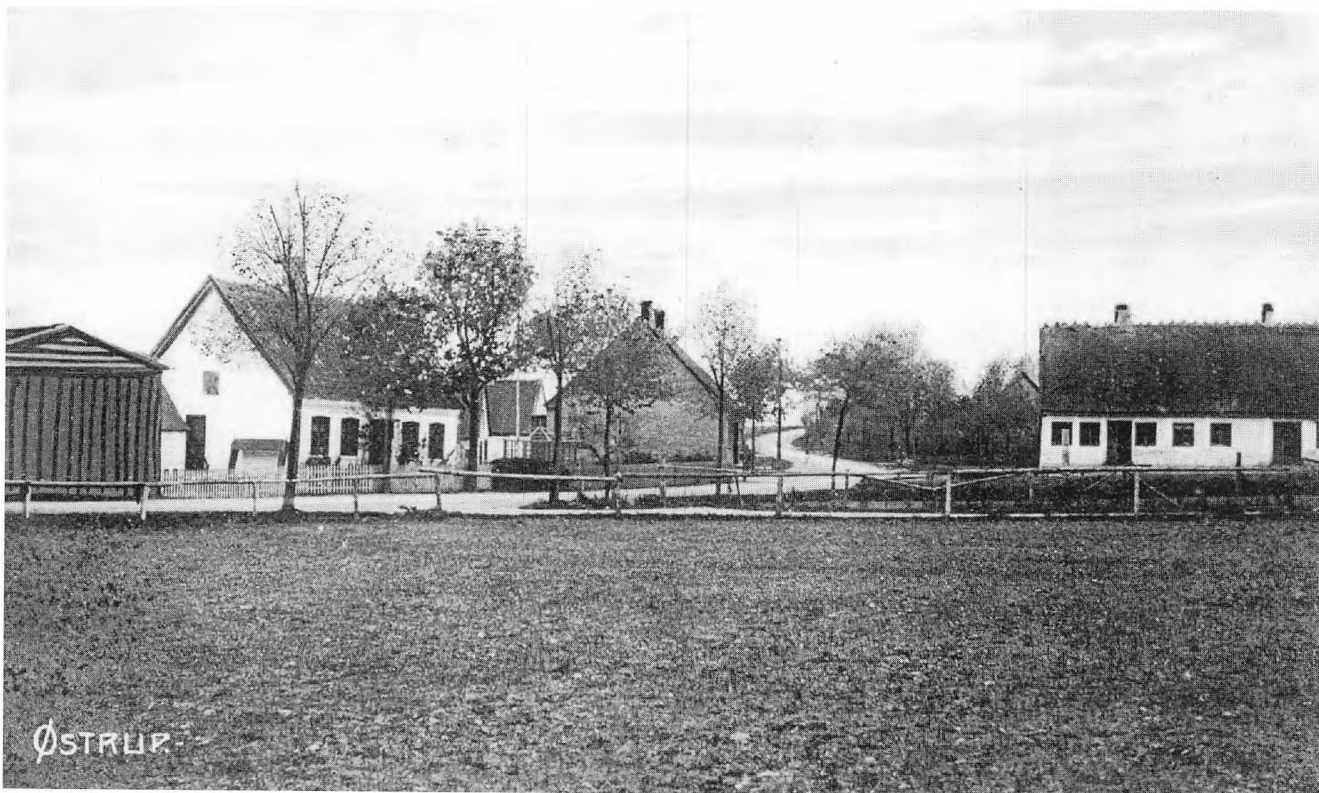

Igen en landsbyidyl. Udsigt over Brorfelde omkring 1940. Den var på dette tidspunkt en lille hyggelig by med tre gårde, fire husmandsbrug, en købmand og nogle skovarbejderboliger i selve byen, hvor vejen snoede sig igennem. Til venstre ligger gadekæret, som kendes fra J. Th. Lundbyes maleri, hvor Knud Nielsen, gårdmanden på gården forrest i billedet, var ved at vandre sine fem magre køer. Til ca. 1938 havde gadekæret den dobbelte størrelse, men efter en oprensning og bygning af en mur gennem det fik kæret sin nuværende størrelse. Den gamle firlængede, sammenbyggede gård i forgrunden med en enkelt tilbygning i form af et svinehus og et mindre maskinhus havde på dette tidspunkt 84 tdr. land. I staldene var der plads til 6 heste, 1 plæg og en følhoks. Der var 4 arbejdsheste og 2 gode køreheste. Der var plads til 16-18 køer og ca. samme antal kvier og kalve. Svineholdet var på 2-3 søer og ca. 25 fedegrise. Folkeholdet var 3 karle og 1-2 piger. Senere blev næsten al jorden solgt fra, bl.a. til observatoriet.

Grundmuren slog igennem, selv på små steder som Kagerup 1908-9. Nu var købmandsforretningen på Kagerupvej 22 ikke så lille endda, for der var leverancer af varer, blandt andet øl, til Knabstrup Teglværk, Knabstrup hovedgård, Frederikshøj og Dorthéalyst. Senere fik frk. Schou, Knabstrup Teglværk, en aftale med Stjernen om at få øl direkte derfra.

I modsætning til så mange andre af forretningerne her i bogen har forretning og privat hver sin indgang, også hver sin skorsten. Kontrasten mellem det nye hus og den gamle gård er sigende.

Til venstre i billedet fra 1908-9 er Østrupvej 25. Bygningen til venstre for den er en trælade, hvor der stod et tærskværk, som ejedes af bønderne i Østrup-Ugerløse-området. Midt i billedet, med gavlen til, var købmanden. Til højre Østrup gamle skole, en friskole, i dag Østrupvej 18. I 1923 blev skolen flyttet over på den anden side af vejen. Den nedlagdes omkring 1945.

Dramstrup Møllegård (Dramstrup 3) skylder sit navn, at Dramstrup Mølle blev bygget på en udstykning fra gården. Møllen, som var en hollandsk vindmølle, blev bygget i 1859 af Niels Petersen og blev 1872 af Frederik Chr. Kryger flyttet til Butterup, hvor den nedbrændte 1926. I Dramstrup stod den i den nordøstlige del ved T-krydset, hvor Hanerupvej møder Skovvejen.

Som i Mogenstrup (side 12) har vi her en klassisk vestsjællandsk gård fra midten af 1800-tallet, dog er den fjerde længe her erstattet med et stakit for at markere gårdspladsens rum.

I 1929, straks efter gårdatterens bryllup, blev der bygget et nyt, grundmuret stuehus i røde sten ud mod vejen, på stakittets plads. Svigersønnen overtog gården, og der blev derfor bygget aftægtslejlighed i det nye stuehus. Det gamle stuehus blev til svinestald. Først i 1953 blev også udlængerne grundmurede.

Baunehøjgård (tidligere kaldet Holløselund) brændte i 1864. Ved genopførelsen blev den bygget af mursten fra Løvenborg, som selv havde teglværk. Gården var fæstegård under Løvenborg, og egentlig skulle Løvenborg stå for genopførelsen, men fæsteren Christian Pedersen (som senere tog slægtsnavnet Davidsen) stod selv for det mod at få murstenene. Stuehuset er karakteristisk for de første grundmurede stuehuse og står den dag i dag intakt. Det var nu mere almindeligt at fritlægge stuehuset og tilstræbe symmetri. På tidspunktet for fotograferingen, som er sket 1910 eller kort derefter, var der to bindingsværksslænger med stråtag, hvor vi kun ser den ene. Også her er gårdspladsen markeret med stakit.

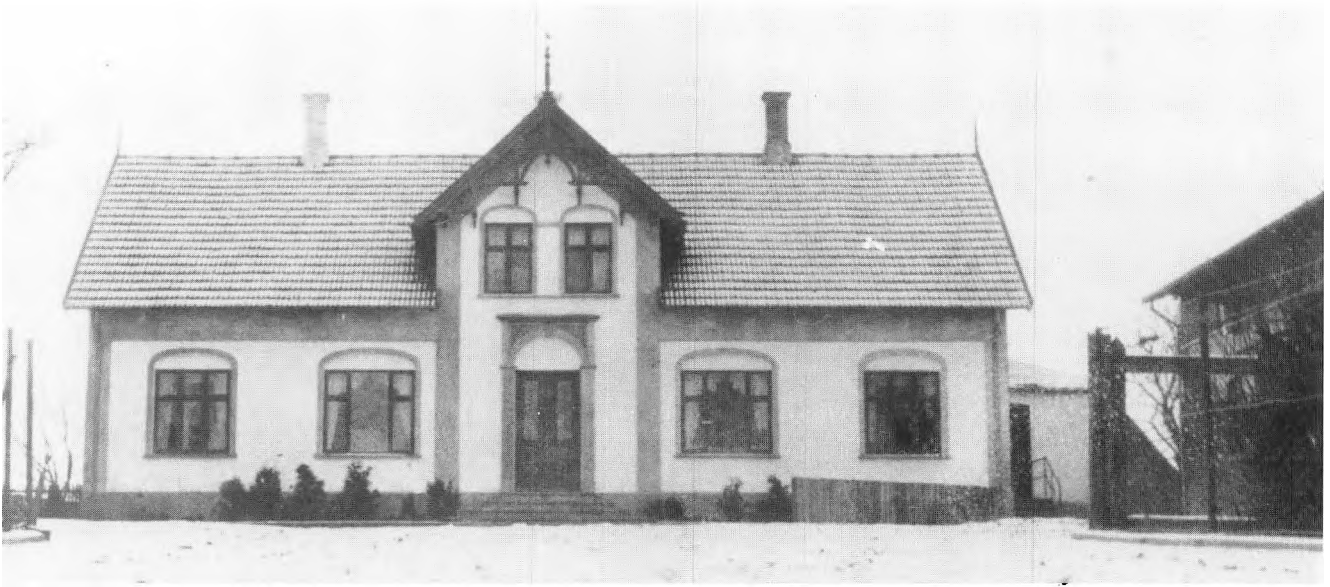
Med hesten ses Laurits Hansen, som havde overtaget gården 1904. Den bestod da af 56 tdr. land, og besætningen var 17 køer, 5 stykker ungvæg, 1 tyr af Rød dansk Malkerace samt 5 heste. Hvor mange svin vides ikke, der blev årligt solgt 100 stk.

Gården så ligesådan ud både i bygninger og tilliggende i Jens Jensens tid. Han overtog den i 1917, og omkring 1950 så besætningen således ud: 36 kreaturer af Rød dansk Malkerace, 7 heste og 100 svin. Der var installeret vandværk og malkemaskine. Selv om besætningen nærmest var blevet fordoblet, kunne det ikke ses på bygningerne.

Mamregård (Knabstrupvej 11) i Snævre er opført lidt senere end Baunehøjgård (se forrige side) og markerer den nyere bygningsstil med regelrette linjer og skifertag på stuehuset. Avlsbygningerne, ligeledes i grundmur, måtte i første omgang nøjes med stråtag. Stuehuset er også her fritliggende, og der er en lille allé op til gården. Typisk for denne tid er dannebrogsvinduerne. Fotografiet er taget i begyndelsen af 1900-tallet, hvor gården var ejet af Lars Peter Nielsen, som i 1888 havde overtaget den efter faderen. Med på billedet er nok også hans kone Karen, født Thorsen.

Tilliggendet og besætningen lignede 1930 meget Baunehøjgårds: 58 tdr. land med 15 køer, 12 stk ungvæg og kalve, 6 heste og 1 pløg. Årligt solgtes 60 fedesvin.

Stuehuset på Krojerupgård (Knabstrupvej 31) er et fint eksempel på stilarten omkring 1900. Det er fritstående i forhold til avlsbygningerne, i grundmur og med tegltag. Frontispicen, de tredelte vinduer og udsmykningen i murene, særligt vinduesbuerne, er karakteristisk for adskillige gårde på egnen. Den store avlsbygning, som ikke kan ses på billedet, har grundmur, trempel og stentag.

Alt i alt en statelig gård, og der var også velstand på gården. Rasmus Larsen, som fræstede gården af Knabstrup i 1806, havde drevet handel. Hans søn Jens Rasmussen overtog fræstet i 1838 og som den første under godset købte han gården til selvejendom i 1852. Købesummen var på 3.700 rigsbankdaler, hvoraf de 1.500 skulle betales kontant. Lillejuleaftensdag 1852 kørte Jens fra Krojerupgård med de 1.500 rigsdaler i sølv mønt til Dortheaslyst, hvor godsejeren boede. De skulle have vejret omkring 20 kg. Senere drev hans søn Laurits og igen dennes søn Ejler gården.

Da billedet blev taget, lignede Krojerupgård de øvrige i tilliggende (64 tdr. land) og en anelse større besætning: 30 køer, 14 stk ungvæg og kalve, 1 tyr af Rød dansk Malke race samt 6 heste og 4 plage og føl. Årligt solgtes 100 svin.

Den første store oprettelse af husmandssteder kom i forbindelse med landboreformerne i slutningen af 1700-tallet. Det var som Bankehusene kolonier med små brug, omkring 3 tdr. land hver. Det var hverken til at leve eller dø af.

Med selvejets fremtrængen blev husmandsstederne af mere blandet størrelse. For at finansiere købet af en gård blev ofte en eller flere lodder solgt fra. Omlægningen fra vegetabilsk til animalsk produktion efter 1880 gjorde det muligt at klare sig på mindre brug, og typisk ser man i forbindelse med delinger mellem flere søskende, at steder større end almindelige husmandsbrug opstår.

Et sådant sted var Maglehøj eller som det står på postkortet, Maglehov (Sasserupvej 22). Da Christian og Jens Larsen 1880 skulle dele Langdyssegård, foretrak Jens Larsen kun at få en mindre del af jorden, da han i forvejen var veletableret som landsbymusiker. Han købte bygningerne fra en anden ejendom og flyttede dem til Sasserup.

Det er således ikke noget typisk husmandssted, som Jens Larsen og hans kone Ane Sofie er fotograferet foran i begyndelsen af 1900-tallet. Stuehuset og avlsbygningerne er større og i bedre stand end de almindelige huse fra 1800-tallet. Men snart skulle der komme nye og flotte husmandssteder.

Husmandslovgivningen kom med lovene fra 1899, 1909 og 1919 til at påvirke en stor del af bebyggelsen. Ved alle blev der åbnet mulighed for, at landarbejdere og andre kunne opnå lån ikke alene til erhvervelse af ejendommen, men også til bygningerne. Der blev stillet særlige krav til deres udseende, og derfor er de teknisk af en bedre kvalitet end meget gårdbyggeri. De hvide huse med de røde tage kunne efter den sidste lovgivning omkring 1919 ses over hele landet, og Holbæk-arkitekter som Marius Pedersen leverede tegninger til mange huse.

Bakkely i Nr. Jernløse (Gl. Skovvej 117) er et typisk eksempel på et hus efter de første love. Det er opført 1910. Grundmur, tegltag – ikke særligt stort. Bagved ligger stald og lade i én bygning. Senere blev de gerne udvidet med tilbygninger. Husmandsparret med sønner står i den nyanlagte have foran huset.

Der blev ikke bygget meget i mellemkrigstiden. Til gengæld var der mange overvejelser over, hvordan man skulle bygge. De sjællandske Landboforeninger og Landsforeningen Bedre Byggeskik nedsatte i 1930 et udvalg, som fik frie hænder til at bygge tre gårde på Sjælland, efter at de gamle var nedbrændt. De nye anlæg brød radikalt med den klassiske gård. En kompakt bygget gård med brede længer og en høj tagrejsning ville være mere funktionel, billigere og smukkere. Bag indretningen lå den tankegang, at der tidligere var brugt uforholdsmæssig langtid til transport af foder og gødning, så gården skulle være sammenbygget. Staldgangene skulle være brede og fodermagasinerne placeret centralt. Ventilationen havde været et problem i de gamle gårde, både for dyrene og for materialerne. Man gjorde derfor meget ud af isolerende indermure og aftrækskorstene i loftet.

Ebbenhøjgård i Igelsø var den sidste af de tre gårde, som blev bygget. Det spændende ved den er den T-formede avlsbygning med svine- og kostald i hovedlængen og foderrum i en tilstødende længe. Der var avneskakter og kølerum til mælken, senere indrettet til malkemaskinen.

Gården blev opført af Hans Larsen, hvis familie havde haft gården siden 1775. Tegningerne blev udført af professor Lars Hansen-Larsen, som var en af drivkræfterne i udvalget og som i flere bøger har skrevet om bygningsovervejelserne.

Produktion og handel

Overgangen fra vegetabilsk produktion til animalsk produktion var grundlæggende for landbosamfundet, men dog kun én af mange ændringer. Som en konsekvens af denne skete overgangen fra naturaløkonomi til pengeøkonomi. Hvor tidligere bonden havde afleveret sit korn hos købmanden og fået varer derfor, fik han nu penge fra andelsmejeriet og -slagteriet, som han kunne anvende, hvor han ville.

Landbrug var nu ikke længere en livsform, men blev en forretning. Der skulle følges med i nye fremskridt og i smørpriser og verdensmarked. Omlægningen gik parallelt med industrialiseringen. Bonden eller nu snarere landmanden skulle have færdigt fremstillede varer til sin bedrift som maskiner og kunstgødning, og til husholdningen dagligvarer, som han tidligere selv havde fremstillet. På landet voksede nye erhverv op ved siden af de gamle.

Ved midten af 1800-tallet høstede alt korn og græs (til hø) med le, og plejlen var det dominerende tærskereelskab. Disse anstrengende håndarbejder blev gradvist overtaget af maskiner. Men der blev ikke mindre at lave med hånden: roehakning og malkning voksede kraftigt. Lokomobilen som drivkraft for tærskværker blev almindelig i slutningen af 1800-tallet. Mejemaskiner indførtes på nogle større gårde omkring 1870. Aflæggeren var dominerende, til den op mod 1900 blev afløst af selvbinderen. Uanset senere kriser i landbruget fortsatte mekaniseringen, blandt andet med malkemaskine og traktor.

Den nye teknologi på landet slog primært igennem med mejeriet. Opfindelsen af centrifugen, som gjorde det muligt at skille fløden fra mælken, var basal for andelsmejeriernes genembrud. Transportforholdene for mælken bevirkede, at placeringen blev lokal, og i løbet af ti år var landet næsten helt dækket af sog-

nemejerier. Mejeriet blev centralt i sognet. Ikke blot gik størstedelen af landbrugets pengeindkomster gennem mejeriet, det var også en stor arbejdsplads med ansatte og kuske, som havde påtaget sig mælkekørslen. Fra 1914 til 1955 taler man om mejeribrugets klassiske periode, fordi der kun foregik små forskydninger i mejeriernes antal og i produktionens sammensætning, smør med en forskydning mod ost i slutningen. Det gælder også for Jernløse, hvor de seks mejerier blev drevet gennem hele perioden: Søstrup A/M, Nr. Jernløse A/M, fællesmejeriet Virkelyst ligeledes i Nr. Jernløse, Kvanløse A/M, Undløse A/M og Undløse Fællesmejeri.

At der ikke var tale om strukturændringer betød ikke, at der var stilstand. Nye materialer som rustfrit stål afløste kobberet, elektriciteten afløste dampmaskinen. Kølemaskiner indførtes. Smørkærnerne ændredes radikalt flere gange; omkring besættelsen blev de lavet af rustfrit stål.

Vindmøllerne oplevede i den første del af andelstiden en renaissance. Kornet blev ikke længere kørt til købstaden for at blive solgt,

men til møllen for at blive malet til svinefoder. Flere møller blev flyttet fra København for at blive genopført ude på landet, hvor de dårlige lokale transportforhold gjorde dem rentable. Efterhånden fik vindmøllerne konkurrence på flere områder. Små vindmøller blev i begyndelsen af 1900-tallet installeret på gårdene. Petroleum og senere elektricitet afløste vinden som kraftkilde. Endelig gjorde lastbilens gennembrud i mellemkrigstiden det muligt for de store købstadsbaserede møller at udkonkurrere de små møller. Af Jernløses ti møller (Tingved, Nr. Jernløse, Dramstrup, Sdr. Jernløse, Igelsø, Snævre, Søndersted, Ulkestrup, Undløse og Vented) fungerede kun de tre ind i anden halvdel af 1900-tallet, og det kun i kraft af kombinationen med grovvarehandel.

Landsbyens traditionelle håndværker, smeden, mærkede også forandringen på sin krop. Hvor det vigtigste oprindeligt havde været fabrikation og vedligeholdelse af landbrugets enkle produktionsredskaber, betød industrialiseringen og landbrugets mekanisering, at han skulle være i stand til at vedligeholde langt mere komplicerede redskaber. Samtidig måtte

han regne med, at de fleste af disse redskaber blev fremstillet andetsteds; måske kom også reservedelene udefra. Til gengæld gav det mulighed for selv at producere redskaber. I hvert fald kom der flere smedier til, og mange havde flere ansatte. En af dem tog endda navnet maskinfabrik.

Smeden kunne også tage sig af nye produkter til privat forbrug. I denne periode var der f.eks. cyklen. Senere tog nogle af smedene sig også af biler. I årene efter besættelsen blev det mere og mere klart for landsbysmeden, at han ikke i længden kunne ernære sig af at sko heste og reparere landbrugsmaskiner, som blev mere og mere udviklede. Nogle valgte VVS, andre valgte at reparere biler.

Traditionelle erhverv kunne også nyde godt af, at der var flere penge mellem folk. Men nogle blev på længere sigt truet af industriens produkter. Mureren slog sig ned på landet, da grundmuren afløste bindingsværket som bærende. Skrædderen skulle konkurrere med købstadens skræddere og manufakturhandlere, og det gik ikke i længden.

Som følge af jernbanetransporten fik råstof-

ferne i undergrunden pludselig en større handelsværdi. Det var ikke grusgraven i Gallø, som leverede grus til befæstningen omkring København i slutningen af 1800-tallet; det kom længere vest fra; til gengæld var der vejanlæg og anlægsvirksomhed. Der var adskillige mindre teglværker i Jernløse. Undløse Teglværk fik en pæn størrelse, men Knabstrup Teglværk var begunstiget af jernbaneforbindelsen og blev egnens største arbejdsplads. Det store byggeri frem til 1. verdenskrig gav god afsætning. Mere specielt for egnen og tiden var mergellejet i Hanerup, der var centrum for mergelkørslen i begyndelsen af 1930'erne i det meste af Holbæk Amt, og tørvegravningen i Åmosen, som blomstrede op under de to verdenskrige.

Med liberaliseringen af handel og næring efter loven af 1857 voksede en veritabel under-skov af handlende op. Købstæderne var delvis beskyttede af et læbælte på 1 ½ mil (svarende til godt 11 km), hvor der ikke måtte være andre købmænd. Men brugsforeningerne (som jo ikke var købmænd, men indkøbsforeninger) og høkere var tilladte. I Jernløse svarede de 1 ½

mil til omkring Sdr. Jernløse. Vi har slet ikke tal på, hvor mange høkere og købmænd, der har været i Jernløse. Men det er mange, så godt som hver landsby har på et tidspunkt været dækket ind. Særligt i den sydlige del, fjernest fra Holbæk, var store købmænd. Brugsforeninger var der i Søstrup, Kvanløse, Nr. Jernløse og Undløse, hvoraf de to sidste har overlevet. De tidlige brugsforeninger begyndte tit i det små, hvor en husmand indrettede en del af sit hus til handel og lager, men de voksede sig hurtigt store.

Specialforretninger dukkede også op, med forskelligt indhold til forskellige tider. Høkeren blev på en måde afløst af kiosken og brødsalget, som også kunne træde i stedet for bageren, efterhånden som selve bageriet blev mere centraliseret med moderne ovne og biler til distribution. Den ambulerende handel, som det så smukt hedder, handelen som foregik fra hestevogn, bil eller til nød trækvogn, kunne omfatte mange varer: brød, fisk, ost, kød for at nævne de mest almindelige.

Damptærskning ved Undløse Fællesmejeri (nu Mejerigården) omkring 1925. Sammen med mejeriet hørte en landbrugsbedrift, og i anledning af fotografiet er også noget af mejeriets personale inddraget. Fællesmejeriet var ejet af A/S De forenede Mejerier på Sjælland og bygget i tilknytning til gården. Gården og mejeriet blev drevet sammen til omkring 1950.

Der findes en del fotografier som dette af damptærskning, hvor alle er stillet op til gruppebillede. Det er ikke underligt, for disse dage var de helt store dage på året, hvor der var mange mennesker og livlig aktivitet for at få det gjort så hurtigt som muligt. Tærskværket (til højre for midten) blev drevet af en lokomobil (til venstre for midten). Disse kunne være privatejede, eventuelt indkøbt af flere i fællesskab (se side 15). Men de kunne også være ejet af en forening, og det var almindeligt her på egnen – eller også er det fordi foreningerne har skabt arkivalier som forhandlingsprotokoller og regnskaber, som er overleverede. Disse arkivalier giver et fint indblik i driften.

Lokomobilen med jernhjul er afskærmet med brædder for at forhindre ulykker. Fyrbøderen står på lokomobilen, han er tydeligvis den vigtigste person. Kedlen brugte meget vand, som normalt blev bragt i en tønde på en stiv vogn (som den, der står til højre). Kraften overføres ved de store remme til tærskværket. Det utærskede korn smides fra hæssene ned i tærskværket og fordeles af ilæggeren. Den tærskede sæd kommer i sække under presningerne, som anes bag venstre ende af den stive vogn, mens halmen kommer presset ud til højre.

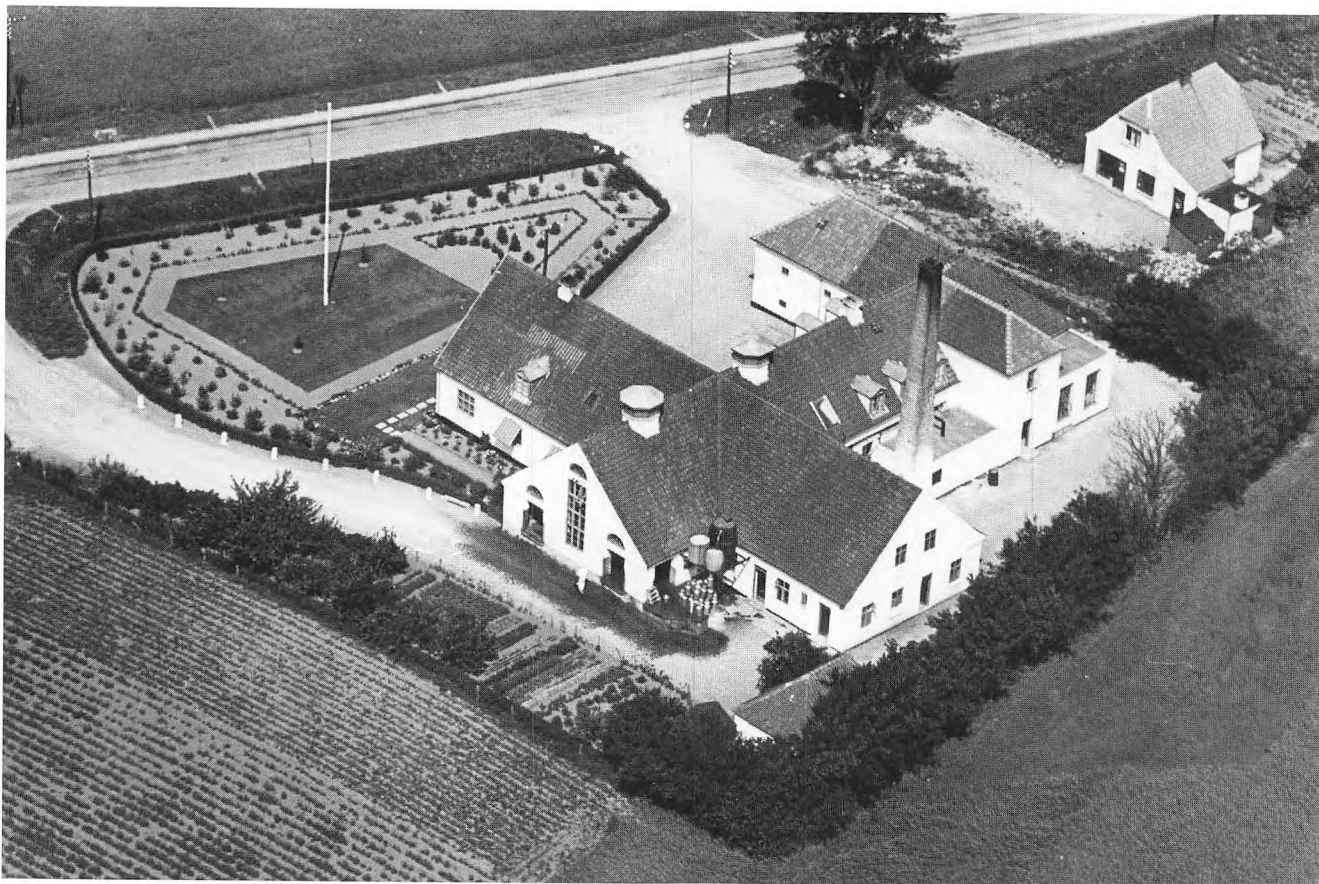

Aflæggeren, hvor kornet bliver lagt ved siden af maskinen, er ikke så avanceret som selvbinderen. Til gengæld er den nemmere at trække og også nemmere at håndtere på de stejle bakker ved Maglesø. Her får Villy Jensen lov af sin far Jens H. Jensen til at køre. Jens H. Jensen havde et husmandssted ved Maglesø. På de stejle skrænter havde han korn og roer. Billedet er fra først i 1930'erne.

Søstrup Andelsmejeri omkring 1918. Til venstre står bestyreren Anders Jensen, herefter mejeristen Marinus Christiansen og mejersken Elna. Mejeriet er bygget i en kopi i Andelslandsbyen Nyvang. På billedet er det den gamle indretning med materiel af kobber (senere afløst af rustfrit stål) og drivremme fra en aksel trukket af dampmaskinen ned til hver enkelt maskine. Anders Jensen var i en menneskealder bestyrer og nåede at se mejeriet ombygget i 1929.

Søstrup A/M var oprettet i 1892 og hørte til de mindre. I 1930 var der 65 leverandører med 500 køer, hvilket gav en indvejet mælkemængde på 1,55 mio. kg og en smørproduktion på knap 64.000 kg. Der blev ikke lavet ost. Senere, i 1950'erne, gik hele produktionen til sødmælk, som blev leveret til København.

Kvanløse Andelsmejeri horte derimod til de større. I 1930 var der 240 leverandører med 1.800 køer. Den indvejede mælkemængde var 5,7 mio. kg og smørproduktionen 240.000 kg. Der blev desuden lavet 1.200 kg ost. Osten solgtes dog fortrinsvis til leverandørerne. Mejeriet var et af de første her på egnen, som aktivt deltog i tuberkulosisens bekæmpelse. Indsatsen mod kvægtuberkulosen blev godt nok for størstedelen betalt af staten, men i praksis blev det de enkelte mejerikredse, som stod for arbejdet. Danmark var det første land, som blev fri for kvægtuberkulosen. Mejerierne stod også bag bekæmpelsen af kalvekastning og leukose. Mejeribestyreren i Kvanløse, Hans Nielsen Thoke, virkede i en menneskealder. Han var desuden en af de drivende kræfter bag Kvanløse Museum.

Luftfotografiet fra 1937, taget som forberedelse til 50-års jubilæet det følgende år, viser det store anlæg med rampen i gavlen, ventilationen på taget og den karakteristiske skorsten. Mejeriet var blevet ombygget og udvidet kraftigt i 1925.

Undløse Fællesmejeri blev oprettet så tidligt som 1880 og udvidet med ostelager 1917. Der var i 1930 76 leverandører med 700 køer. Der indvejedes da 1,78 mio. kg sødmælk og produceredes 47.000 kg smør og 86.000 kg ost. Mejeriet ejedes på dette tidspunkt af A/S De forenede Mejerier på Sjælland. Ligesom det var tidligt fremme med osteproduktionen, var det også med tuberkulosebekæmpelsen.

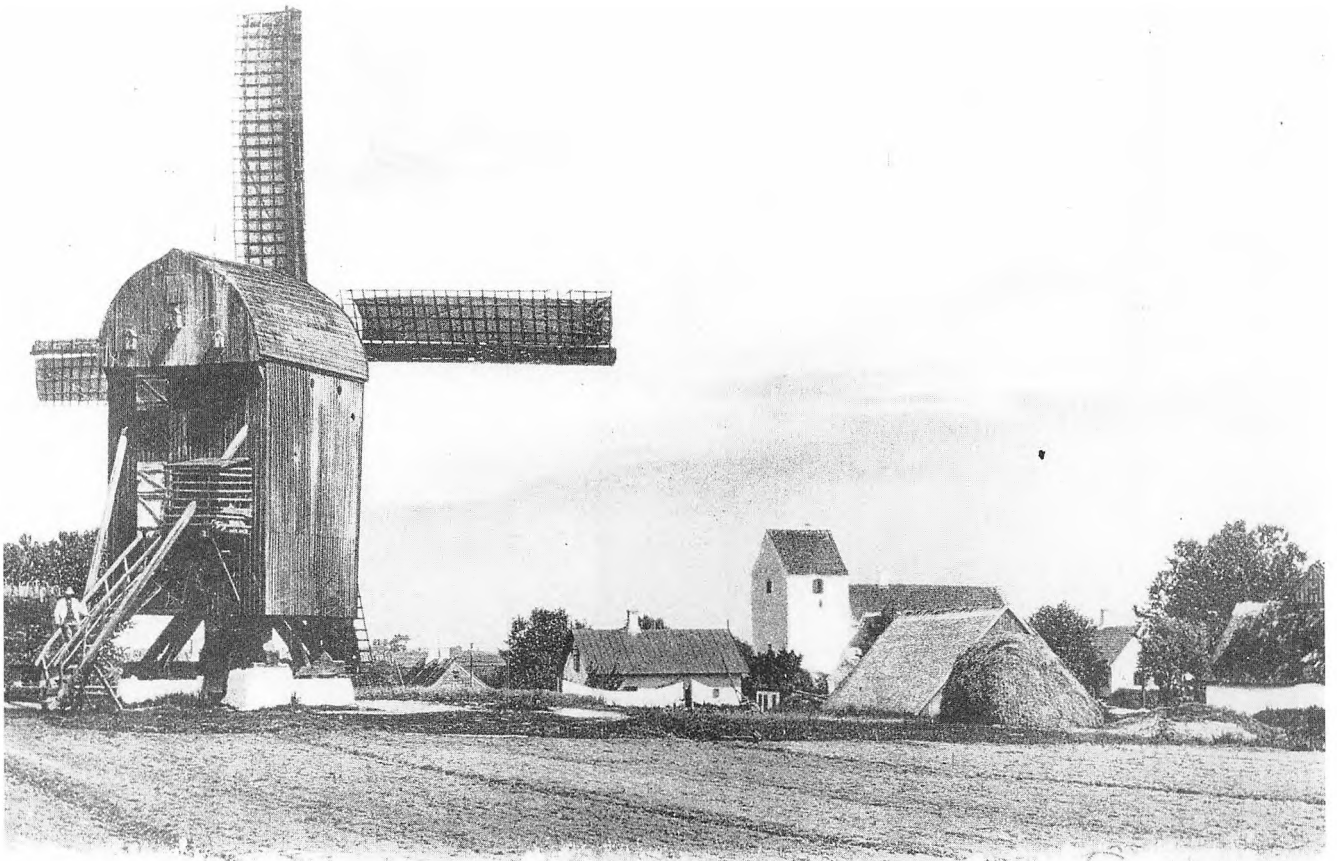
I Undløse var der endnu et mejeri, Undløse-Søndersted Andelsmejeri (Holbækvej 22). Det var lidt større (140 leverandører med 900 køer, 2,75 mio. kg indvejet mælk og 112.035 kg smør).

Ud over at give arbejde til 6 folk på selve mejeriet var der 11 ruter med mælkekuske. På mejerierne blev ruterne gerne udbudt i licitation halvårligt, således at den, der kom med det laveste bud, fik ruten for det følgende halvår. Ofte var det husmænd eller eventuelt gårdmænd, som boede yderst, som bød på ruten. Gårde med særlig lang privatvej måtte selv sørge for transporten; de afleverede efter de øvrige. Her ses en stor del af kuskene samlet i gården ved mejeriet 1929.

I Nr. Jernløse var ligeledes to mejerier, Nr. Jernløse Andelsmejeri (Hovedgaden 21) og Virkelyst (Gl. Skovvej 121), som var i privateje. Nr. Jernløse A/M oprettedes 1892 og havde 1930 130 leverandører med 700 koer, der var 2,6 mio kg indvejet mælk og en produktion på 112.000 kg smør, desuden 10.375 kg ost.

Som den vigtigste kilde til gardmænds og husmænds indkomst fulgte andelshaverne nøje med i mejeriets virke, og der var halvårlige generalforsamlinger og regnskabsaflægninger. Nr. Jernløse A/M fejrede sit 50 års jubilæum under besættelsen, og måske netop derfor blev det til en stor fest på Regstrup Hotel. Morkov Jazzband spillede op. Der var på væggene tavler med mejerihistorie, for enden en oversigt over bestyrelsesformænd og bestyrere gennem tiden. Et firemands orkester sørgede for underholdningen, mens andelshaverne i den fyldte sal spiste sig gennem stegen med hvide kartofler. Mejeriet involverede på en eller anden måde stort set hele sognet.

Søndersted.

Stubmøllen i Søndersted har haft en omskiftelig tilværelse. Den stod tidligere i Butterup; muligvis har den endda endnu tidligere stået i Holbæk. I 1873 blev den flyttet til Søndersted af møller Frederik Chr. Kryger, som netop havde flyttet møllen i Dramstrup til Butterup. I Søndersted blev den drevet af Krygers svigersøn, Lars Christensen. Møllen var i drift til 1928, men allerede inden da foregik mølleriet ved en ny mølle med dieselmotor. I 1936 blev møllen revet ned og 1938 genopført i Strandparken ved Holbæk. Stubmøllen var ikke rationel i forhold til de hollandske møller, og den var da også blandt de første til at blive erstattet.

Møllen omkring 1920, mens den endnu var i drift ved møller Hans Viggo Hansen. Placeringen i byen var sydvest for kirken.

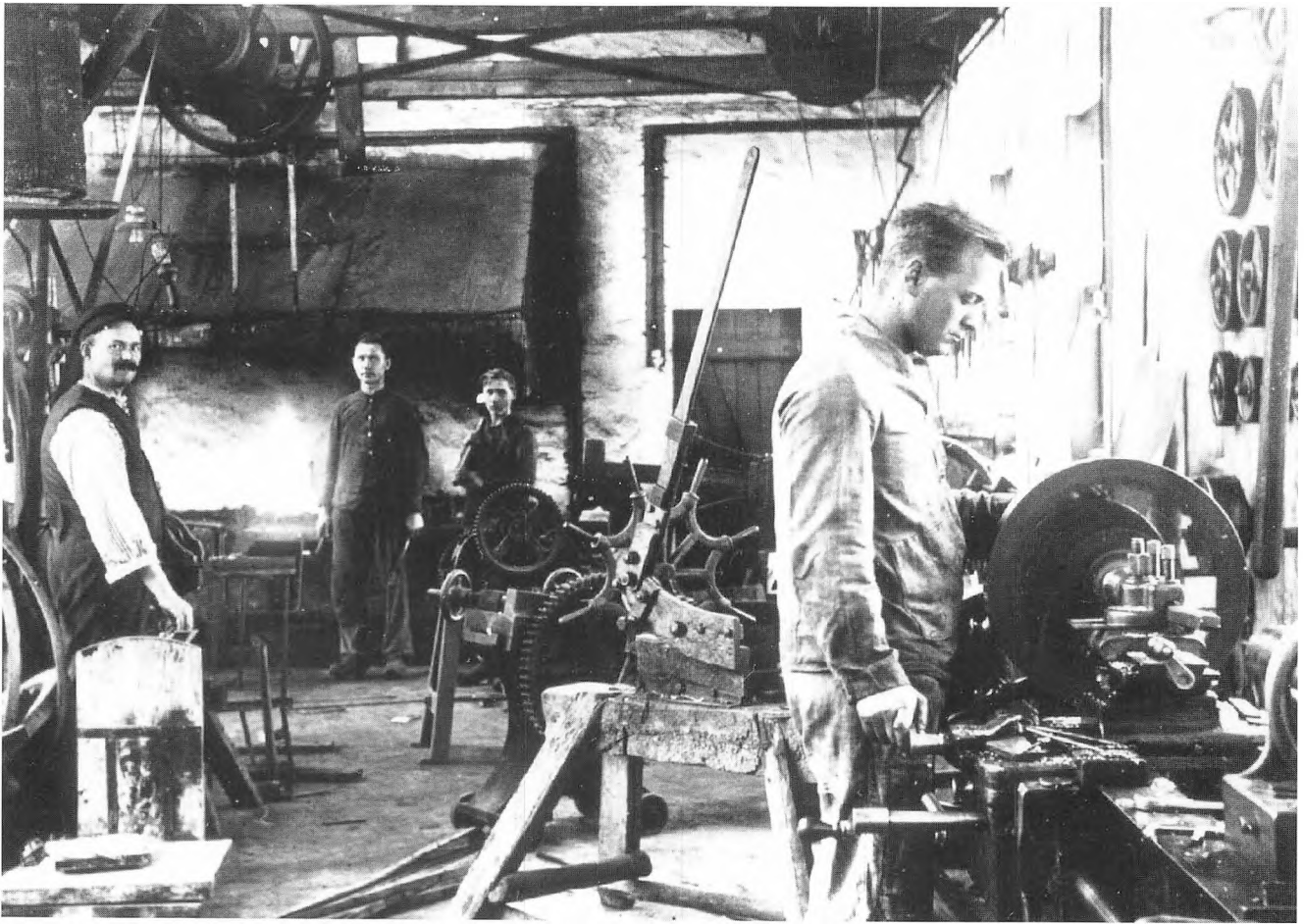

Sdr. Jernløse Mølle (også kaldet Holløse Mølle) er typisk for flere af møllerne på egnen. Den blev opført 1870 af Søren Poulsen, som drev den til 1921. Hans søn Jens Christian havde allerede fra 1912 drevet den sammen med faderen, men døde 1922. Herefter overtog enken, Kristiane, den med sin søn, P. H. Poulsen, som bestyrer. Til møllen hørte også et bageri, men det skiltes fra i 1906 og blev flyttet et stykke derfra og drevet selvstændigt.

Moderniseringen fortsatte med installation af dieselmotor i 1926, og i 1930 kom nyt akselhoved og selvkrøjer. Den var således stadig i fuld sving. Så sent som i 1970'erne var der aktivitet i møllen.

En traditionel smedie med traditionelt smedearbejde 1902. Den gamle smedie på Holløsevej 17. Smeden Peter Hansen udgør centrum. Til venstre er lærlingen William Mogensen, som 1910 købte smedien og rev den gamle bygning ned for at opføre en ny bagved. På den gamle smedies grund byggede han sit behøvelshus. Smedien blev i familiens eje, først med sønnen Herluf, som overtog den 1962, derefter dennes søn Erik fra 1982. Til højre en ukendt smedesvend, drengen er også ukendt. En bemanding ud over mester med en svend, en lærling og en dreng var ret stor, men der var også meget at lave for smedene i disse år. Skoning af heste var vigtigt, men når det er fotograferet, skyldes det nok lige så meget, at det kan ske udenfor, hvor fotografen kan komme til.

Smedien på Holbækvej 16 i Undløse er mere moderne end den foregående, men billedet er også fra mellemkrigstiden, ca. 1930. Smedemesteren Georg Hansen står længst til venstre. I baggrunden er en lærling, Ertmann, og en dreng, til højre ved bænken står Georg Hansens søn Aage. Ertmann åbnede senere selv en smedie i Undløse, på Hovedgaden 20.

Denne smedie afspejler de nye krav. Den er større og har mere udstyr, for eksempel drejbænken til højre. Det blev mere og mere nødvendigt for smeden at kunne tilpasse reservedele til landbrugets maskiner og hurtigt reparere dem, når de gik i stykker – det skete jo gerne i de travle perioder.

Smedien på Ringstedvej i Kvanløse, 1904. Den lå, hvor der nu er bystævneplads. Der skal efter sigende have været bystævneplads før smedien blev opført. Nedrivningen fandt sted ca. 1923-25.

Smedemesteren, Niels Pedersen, står længst til højre med hesteskoen i hånden. Fra ham mod venstre er hans tre sønner Lars Peter (med cyklen), Peder Christian (med hammer) og Hans Theodor (med rørklop). Peder Christian, den ældste, blev i Kvanløse. Yderst til venstre lærlingen Laurits. Smedefamilien boede i et lille husmandssted, der lå lige over for kapellet på den modsatte side af vejen.

Smedefamilien står med de vigtigste produkter. Yderst i begge sider er lokomobilerne, som kørte omkring for at levere trækraft til tærskværkerne. Cyklerne var en forholdsvis ny vare, mens svingploven og harverne havde været og ville være i brug i mange år.

Et traditionelt erhverv i landsbyen var skrædderen. Tidligere var det ofte mænd, som på grund af et handicap eller almindelig svaghed havde taget erhvervet. Det var i mange tilfælde omvandrende folk, gerne med en lavere status. Med udviklingen i velstanden og forøgelsen af kundekredsen blev det muligt for skrædderne at skabe sig en bedre tilværelse. Det varede kun en stakket stund, i løbet af 1900-tallet blev manufaktur fremstillet tøj mere og mere almindeligt, også til finere brug, og landsbyskrædderen ophørte tidligt som erhverv.

Her er skrædder F. Christensen med familie, hund, kat og lang pipe opstillet foran beboelse og forretning på Holbækvej i Undløse (nedrevet i 1980'erne). Der er ikke noget forretningsvindue, blot et skilt med navn og erhverv. Bygningen deles med flere andre, men det er dog grundmur og i god stand; bedre kår end skrædderne tidligere havde.

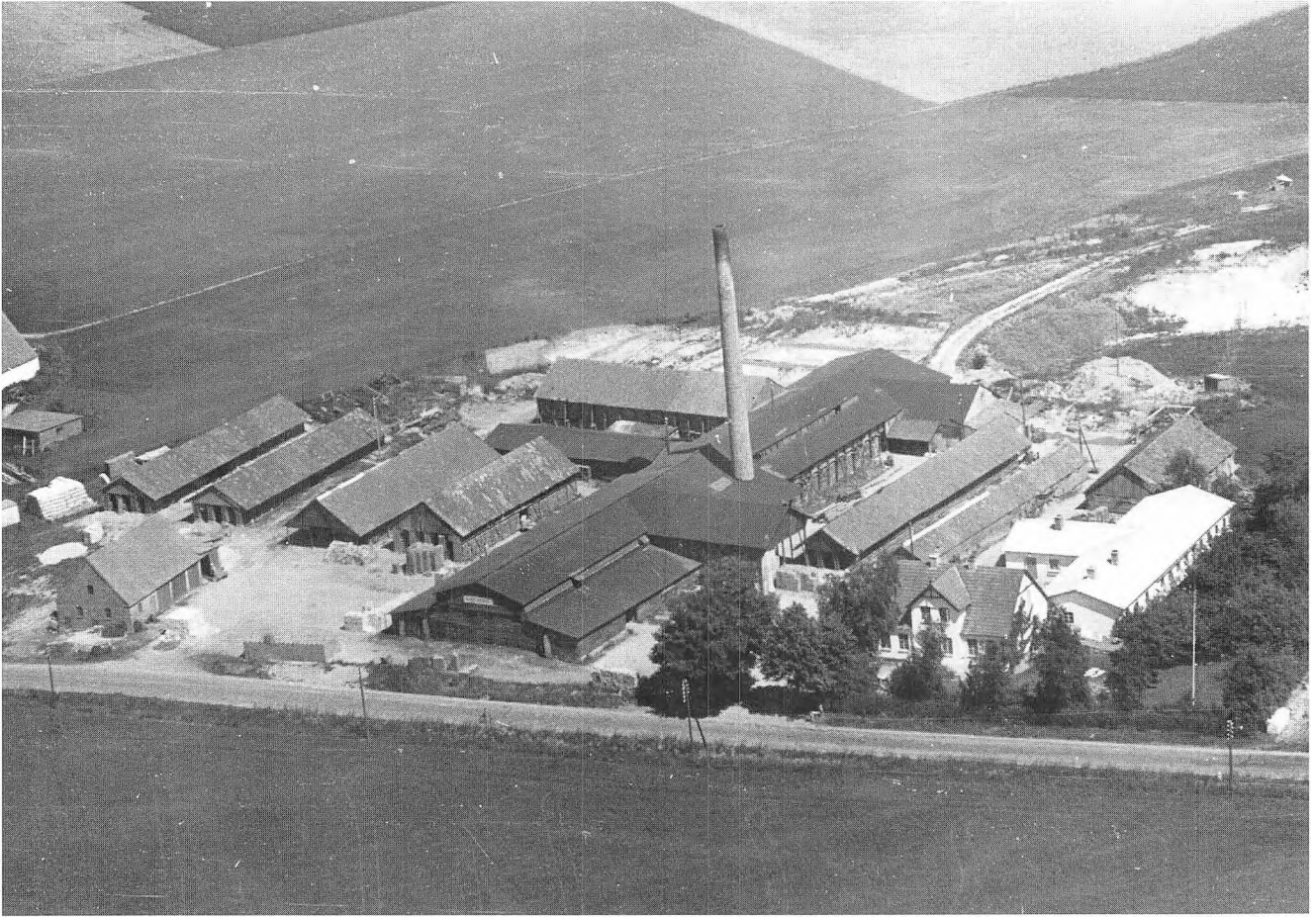
Med det meget nybyggeri omkring 1900 kom mureren i centrum, og det var en god mulighed for murermestre at slå sig ned på landet. I forbindelse med murerarbejde var det almindeligt, at bygherren kunne stille med håndlangere. På gårdene var der tit ekstra arbejdskraft at tage af, og på husmandstederne kunne husmanden godt spare en dagløn på denne måde. Murerfolkene på billedet her fra Ulkestrupvej 17 er desværre anonyme. Ved hesten er Niels Nielsen, de to kvinder i forgrunden er fra venstre Trine Jensen (datter af smeden) og Kristiane Nielsen. Drengen bagved er Harald Nielsen.

På gården er man ca. 1890-92 ved at bygge en ny længe ind mod købmandsforretningen. Omkring 1900 var der to købmandsforretninger i Ulkestrup.

Karetmagerens erhverv undergik store forandringer. Det var først efter næringsloven 1857, at karetmageren i det hele taget kunne nedlægge sig på landet. Senere, da gårdmændene blev velhavende, satte det sig også spor i bestillinger på forskellige vogntyper, og de fleste gårde havde inden og et godt stykke efter århundredskiftet en eller flere vogne til persontransport. Dyr lægen og lægen havde ofte lette vogne for at kunne komme hurtigt rundt til patienterne. Men med bilens fremvækst ændredes grundlaget for karetmagerens arbejde, og de fleste gik over til at lave indretning i biler – det var nu fortrinsvis i købstæderne, der var plads til det.

I 1906 kom karetmager og hjulmand Søren Olsen Nielsen til Igelsø, hvor han fæstede et hus (nu Ringstedvej 249). I 1920 købte han det til ejendom. Han fortsatte med sit arbejde til ind i 1950'erne og blev den sidste karetmager og hjulmand i sognet. Søren Olsen Nielsen havde mange tillidshverv, bl.a. som medlem af sognerådet, skolekommissionen og menighedsrådet. Som hjerhverv var han kommunal skatteopkræver og formand for Holbæk med flere amters Brandforsikring. Endelig var han leder af søndagsskolen i Igelsø.

Undløse Teglværk blev grundlagt omkring 1865 af Rasmus Andersen, men fungerede i mange år kun som højovnsværk med lave produktionstal, og produktionen var derfor ikke så stor, ca. 400.000 sten om året. Efter at sønnen Valdemar Andersen 1918 havde solgt det til Frederik Larsen, indrettede denne en ringovn m.m., således at kapaciteten kom op på 4 mio. sten om året. Det meste blev afsat lokalt, men en del gik til København. Kort efter besættelsen købtes teglværket af Hartmann, som lod det bestyre af Theodor Frejvald, senere efterfulgt af sønnen Urban Frejvald.

På luftfotografiet ses teglværket, som det så ud før branden omkring 1950. I midten er den store bygning med ovnen, til venstre en garagebygning og en del tørrelader. Til højre boligen for teglværksmesteren og senere teglværksbestyreren. I bygningen bag boligen var keramikfabrik samt spisestue for arbejderne. Igen på denne side var tørrelader. Bagest ses den store lergrav, som slog til i mange år, senere hentedes leret hos gdr. Johs. Larsen i Søndersted.

En noget større arbejdsplads end Undløse Teglværk var Knabstrup Teglværk, som i sine bedste år beskæftigede flere hundrede folk – så afgjort Jernløses største arbejdsplads. I 1920 producerede teglværket 10-12 mio. mursten foruden tagsten og drænrør. Oprindeligt blev det startet som et teglværk blandt flere andre i området, men flere faktorer, herunder den gode forbindelse til jernbanenettet, gav gode muligheder for ekspansion. Produktrækken udvidedes med andre lervarer; tidligt produceredes drænrør til landbruget og urtepoter blandt andet til gartnere, og i 1900-tallet udvidedes med den egentlige keramik. Selv om keramikken først sent blev det væsentligste, var det den, som gjorde Knabstrups navn landskendt.

Blandt mange arbejderbilleder er her et typisk fra 1927 af et fast sjak ved teglværkets langovn. Sjakket er fotograferet med deres trillebøse med drænrør og mursten efter brænding. Fra venstre ses Robert Hansen («Krøl-Karl», se også s. 77), Ivan Jørgensen og Christian Jensen. Yderst til højre en ukendt, han var mugemand i sjakket, og kørte aske ud fra de tomte dele af ovnen. Opstillingen er nok til ære for fotografen, normalt arbejdede de to mand inde i den afkølede del af ovnen, med at læsse de brændte ting på trillebøse, de to andre kørte væk. Bagved står Ferdinand Knudsen i en af portene ind til langovnen.

Et område, hvor udviklingen er meget tydelig, er grusgravningen. Fra at foregå med håndkraft og transport på hestevogn til ind i 1900-tallet er det blevet mekaniseret med store maskiner og transport på lastvogn. Hele området mellem Brorfelde, Mogenstrup, Jukkerup Vænge og Gallø Overdrev rummede store mængder grus, som var godt og nemt at udnytte. Tidligt blev der gravet blandt andet i Gallø.

Her er Gallø i 1919, hvor det endnu kun blev udnyttet i mindre målestok. På billedet er Johannes Christensen med sin kone Sofie og børn. Han blev senere amtsvejmænd og bøde da i Igelsø. Gården i baggrunden er Overdrevsgården.

Danmarks største mergelleje lå i Hanerup, og 1929-37 blev det udnyttet i stor skala gennem Holbækegnens Mergelselskab, som stod for udkørsel af mergel med en smalsporet jernbane, således at mergelen blev bragt lige til Odsherred i nord, Kalundborg i vest, Sorø-egnen i syd og Tølløse-egnen i øst. I alt blev det til 442.000 m³ mergel. Mergelen blev brugt til forbedring af markerne, og høstudbyttet steg væsentligt.

Det første mergel blev gravet med håndkraft, men man gik hurtigt over til en stor gravemaskine, som selv fyldte tipvognene med mergel. Der var op til omkring hundrede mennesker beskæftiget med gravning, kørsel, udlægning af spor, vedligeholdelse af materiel m.m.

Mergellejet og -kørselen blev ofte fotograferet, især den allerførste leverance, som gik af sted fra Hanerup den 20. august 1929.

Gravning af tørv til brændsel har foregået i århundreder, og et af de vigtigste steder på Sjælland var Åmosen. Navnlig under de to verdenskrige var udnyttelsen af de store tørvelejer stor. Særligt under besættelsen blev der gravet tørv som aldrig før. Det vrimlede med konsortier og private, der ville producere tørv. Brændsel til industrien og private hjem skulle hentes i moserne, for leverancerne af kul og koks var ustabile og for dyre.

Her er vi på Mosegaarden ved Undløse, Sjak 2 som bestod af 9 mænd. De to mænd i tørvegraven fødte presseværket med tørv, der kørte på båndet op i værket. Her æltedes massen, inden den blev presset sammen og kom ud, næsten som store rugbrød. Fra maskinen havde de fået en rille, nu blev de hugget over i ensartede stykker. Derefter gled de over på brædder, som blev læsset på en reolvogn. Vognen trukket af heste kørte tørvene til læggepladsen. Vejret afgjorde, hvor lang tid den proces tog, fra 3 til 14 dage. Vende tørv og røjle tørv var kvinders arbejde. Tørvene blev lagt i en cirkel og næste lag blev lagt forskudt, så det virkede som murstensforbandt. På den måde blev det en stabil stabel, som spidsede til opefter. Her kunne de så tørre yderligere, til de blev afhentet.

Med næringsloven 1857 kom læbhælder rundt om købstæderne, hvor købmænd ikke måtte slå sig ned. Mellem en og halvanden mil var der plads til høkere, som kun måtte handle med naturalprodukter af landbrug, kreaturhold, have dyrkning og fiskeri, samt tørv og landbo- eller husflid. Desuden måtte de handle med småprodukter som salt, tran, svovlstikker, træsko, tjære, sæbe, soda, the, kaffe, kaffesurrogater, sukker, sirup og tobak. Udenlandske varer måtte de ikke importere direkte, men skulle købe dem fra købmænd. De måtte ikke handle med risengryn, krydderier og brændevin. Disse læbhælder blev ophævet ved lov i 1920. Særligt for høkererhvervet var, at også kvinder kunne få tilladelse til at drive høkerhandel - vel at mærke hvis de enten var ugifte eller enker. Gifte kvinder blev betragtet som umyndige og kunne kun få tilladelse i mandens navn.

På Hovedgaden i Regstrup drev Kristine Andersen og hendes datter Olga (senere gift med købmand Holger Nielsen) høkerhandel til omkring 1922. Ophøret skyldes muligvis ophævelsen af læbhæltet, som gjorde det muligt for købmænd at slå sig ned. Til venstre for døren på billedet fra ca. 1915 er butikken med udstilling af varerne, til højre »privaten«. Sammenholdt med købmandsforretningen i Kagerup (side 14) og Sdr. Jernløse (næste side) skulle man ikke tro, at en købmandsforretning normalt var større end en høkerbutik, men det skyldes netop de specielle årsager, at købmænd ikke kunne slå sig ned her.

Købmandsforretningen på Sdr. Jernløsevej 72, ca. 1918. Der er ikke meget statelig købmandsforretning over huset, og som nævnt på den foregående side var købmandstitlen knyttet til bevillingen og varelageret, ikke til økonomisk soliditet. Forretningen lå uden for læbæltet, og så var det naturligt at handle med de mest givtige varer.

Bygningen er karakteristisk for små købmands- og høkerforretninger. Der er i den ene del af huset indrettet en lille butik; vinduerne er ikke ændrede i forhold til privatdelen. Det krævede ikke særlige investeringer ud over i varelager og næringsbrev. Forretningen overtoges senere af Emil Larsen.

Som nævnt under Søndersted Stubmølle s.32 købte møller Frederik Chr. Kryger møllen i Dramstrup til sin datter Ane Marie og svigersøn Lars Christensen i 1872 og flyttede den 1873 til Søndersted. På den grund, han købte til dem, fik de også hjælp til at oprette en købmandshandel. Deres datter Caroline og hendes mand Jens Larsen overtog mølle og købmandshandel, til de overdrog retten til at drive købmandshandel til købmand H.Tinghuus, som drev den i en anden ejendom.

Billedet er fra 1906-7 og viser bygningen delt i privaten til højre og forretningen til venstre. Der er skorsten til begge dele. Forretningsvinduerne omkring butiksdøren er større end normalt; forretningsvinduerne længst til højre er af normal størrelse. En del varer i tønder står foran huset. Vareudvalget ser ret omfattende ud.

Jens (i mørkt tøj) og Caroline Larsen (til venstre for ham) flyttede 1909 ud på Frimandsgården i Sibberup. Manden lige bag ved Caroline er Laurits Rasmussen fra Sibberup. De øvrige er fra venstre: Anna og Ingrid, døtre af Jens og Caroline, Emilie Kryger, kusine til Caroline, i døren Ane Marie Christensen. Længst til højre er Marie Jørgensen, senere Lynggården i Søndersted og Jens og Carolines døtre Sofie og Marie.

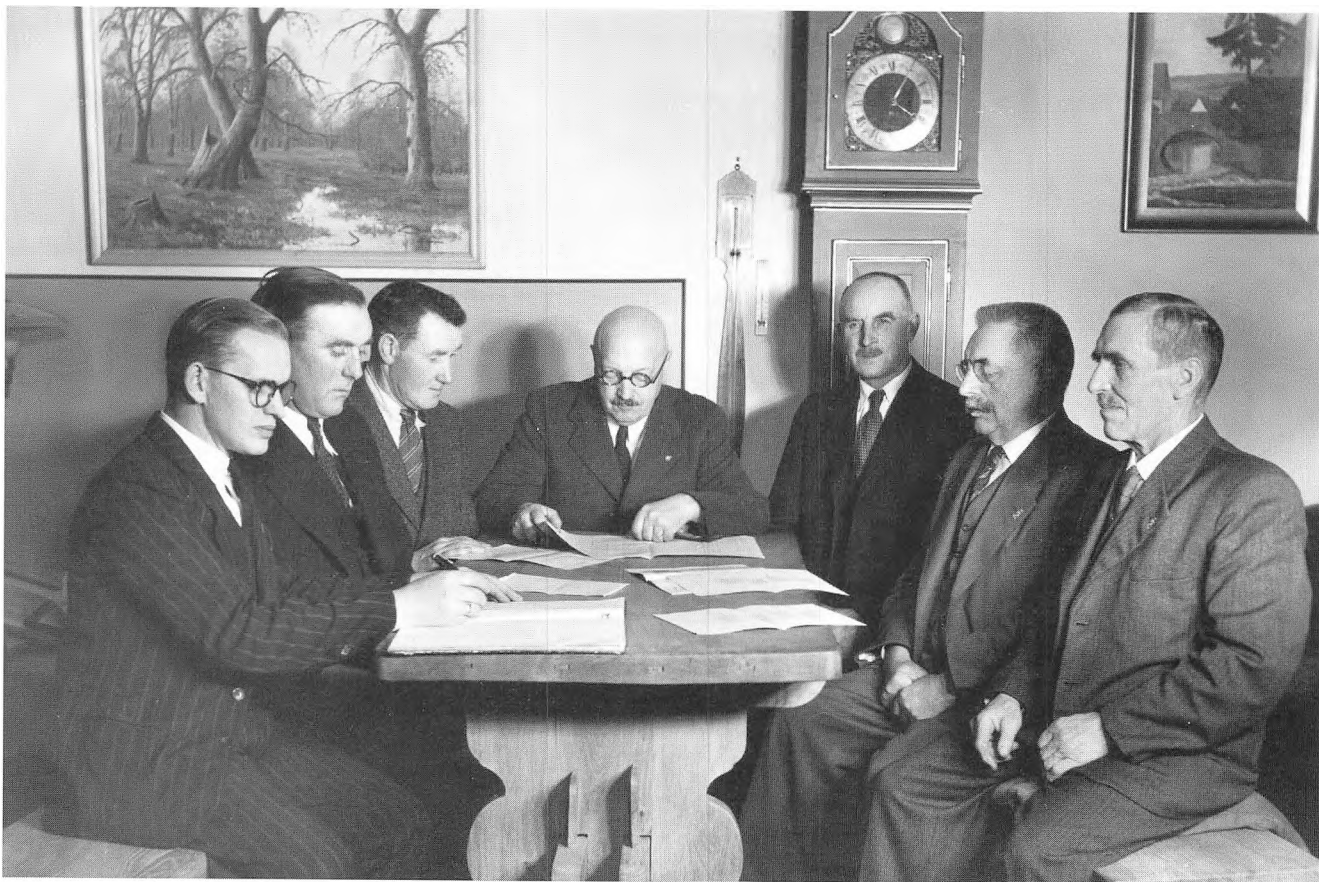

Brugsforeningerne var vigtige i forbindelse med landbobefolkningens frigørelse fra købstadens købmænd. Nu kunne de selv organisere deres indkøb. Mange brugsforeninger så dagens lys nogenlunde samtidig med andelsmejerierne, f.eks. Kvanløse Brugsforening. Den startede 1886 under beskedne forhold i et husmandssted ligesom i det foregående, men voksede sig hurtigt større.

Her bliver 50-års jubilæet fejret foran forretningen på Ringstedvej 208. Til venstre er indgangen til privaten, så følger et butiksvindue, hvorigennem kaffemøllerne kan anes. Længst til højre er manufakturudstillingen. På begge sider af butiksdøren er emaljereklamer for vaskemidlet »Persil«.

Foran forretning og æresport er opstillet bestyrelsen m.m. samt uddelerfamilien. Fra venstre er uddelerens sønner Hans Erland (som senere blev uddeler) og Egon. Herefter følger revisorerne Ole Peter Jensen og Jørgen Larsen. Endnu en søn, Bent, herefter moderen Agnes og faderen, uddeler Frederik Mortensen. Så kommer kredsformanden, Niels Larsen, Høve, formanden Lars Peter Jensen, Igelso, bestyrelsesmedlemmerne Jens Peter Petersen, Havremarken, og Villiam Boll, Kvanløse, regnskabsfører og amtsskolekonsulent Axel Jensen og bestyrelsesmedlem Niels Peter Jensen, Brorfelde. Man kan godt ane, at sammen med mejeriet var det brugsforeningen, som krævede mest erfaring og økonomisk indsigt og arbejde af sine bestyrelsesmedlemmer.

Undløse Brugsforening er startet langt senere. Måske skyldtes det, at der tidligt var mange købmænd i byen; i 1920, da foreningen blev startet, var der således fire købmænd. Når man alligevel valgte at starte en brugs, skyldtes det, at der var behov for at få foderstoffer og andre varer ud over lige det daglige. Ved oprettelsen købte man købmand N. P. Larsens ejendom på Hovedgaden. Da man 2. januar 1924 holdt juletræ på Undløse Kro, brændte brugsen til grunden. En ny blev bygget på stedet samme år.

Her er den samlede bestyrelse i 1945. Fra venstre: kommunekrøer C. Helmer Sørensen, Undløse, blikkenslagermester Jens Madsen, Undløse, boelsmand Carl Larsen, Syvendeskov, rutebilejer Em. Nielsen, Undløse (formand), møller J. P. Frederiksen, Undløse, gdr. H. J. Dyreholt, Østrup og gdr. Morten Hansen, Øen. De sidder stift, bænkkede omkring det solide forhandlingsbord, alt i eg, med et stateligt standur og barometer på væggen. Der er soliditet. Karakteristisk læser formanden i et stykke papir, mens næstformanden også er sekretær.

Nr. Jernløse Brugsforening er en af de ældste i landet, idet den stammer tilbage fra 1869. I de første 5 år havde man udsalg i et hus ved skolen i Dramstrup, herefter i væver Peter Hansens hus i Hanerup, men i 1892 fik man så endelig egen bygning på Hovedgaden 55. I 1936 fik man en helt moderne lager- og hovedbygning på samme sted efter tegninger fra fællesforeningens arkitektkontor. Her var brugsforening, til man flyttede til de nuværende bygninger.

Nr. Jernløse brugsforening fik hurtigt mange medlemmer, på det første år næsten halvdelen af sognets husstande. Den la også godt beskyttet inden for læbæltet.

Byggeriet af den nye brugs i 1936 blev fotograferet flere gange. Her ses en del af det indre i butikken. Den er meget moderne med plads til indkøbstasken ved disken, glasmontrer til ost og lignende. Ved væggen ses forrest kaffemøllerne og papirposer, til højre i baggrunden er porcellænsafdelingen.

Efterhånden opstod specialbutikker, som også havde handel med produkter fremstillet lokalt, men hvor producenten ikke havde interesse i at være enhandlende. En karakteristisk type er brødudsalget, som delvis havde det samme sortiment som bageren, men som var af en mere kioskagtig karakter.

Her står Asta Nielsen i brødudsalget på Hovedgaden 101 i Regstrup. Blandt vareudvalget kan ses slik i glaskrukker og udstillingsmontre, tobakken er på hylderne bagved. Midt i billede ses rullerne med indpakningspapir.

Cyklen forbedrede livskvaliteten for de mange unge, som ikke havde adgang til hest. Den øgede karlenes muligheder for at komme til møder og bal. Også mange ældre kunne efterhånden, som de turde stige op på de nymodens indretninger, få lejlighed til at komme længere ud at se på verden. Det blev også til grundlaget for en forretning med salg, reparation og reservedele på mere eller mindre fuld tid. De fleste cykelhandlere købte cyklerne i løsdele og samlede dem selv.

Det var ikke letvægtere som i dag. Cyklen til højre i billedet er endt i vores samlinger. Affjedring findes i sadel og fortil under styret. Hjulene er med faste dæk.

Forretningen, som består af det gamle husmandssted med beboelse og udstillingsskabet af glas, tilhørte cykelhandler Christian Jeppesen (længst til venstre) og lå på Hovedgaden 121 i Regstrup.

Blandt de håndværkere, som regelmæssigt drog rundt med deres varer, var slagter Lars Peter Schou, som fra sin forretning på Hovedgaden 32 i Nr. Jernløse havde sine ruter i sin vogn med en hest foran. Som så mange andre af håndværkerne var arbejdspladsen i tilknytning til hjemmet – butiksvinduet var lige til venstre for døren, privaten var til den anden side. Hestevognen er med på billedet. En veranda er føjet til huset omkring 1918.

Kiosken på Hovedgaden 7 i Undløse afløste »Det runde Hus«. På gamle postkort fra omkring 1900 kan man se et hus med stråtag, hvor højre side af huset var rundt. Dengang boede tækkemand Søren Jensen i huset. Senere købte Sørine og Valdemar Andersen huset og havde cigarforretning samt posthus i højre side. Herefter indrettedes slagterforretning i venstre side. I 1938 købte Aage Jensen det og drev forretning i mange år. Sørine flyttede ind i huset ved siden af, hvor hun fortsatte med at have posthus. På fotografiet fra 1952 ses i midten kiosken med privaten ved siden af. Postkassen ses på huset ved siden af. Til venstre Hollbækvej 2, hvor barber Conrad Larsen boede med sin kone Valborg.

Service, kommunikation m.m.

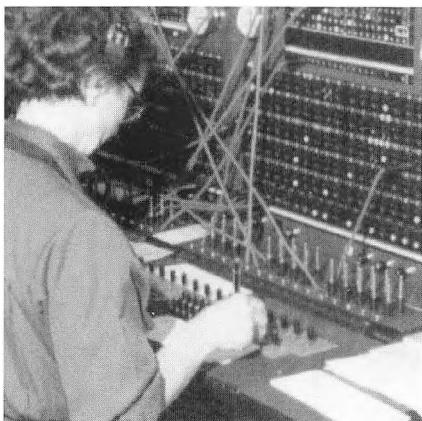
Med pengeøkonomien og befolkningens vågnende behov samt udviklingen i samfundet blev gamle funktioner ændret, og nye kom til. Hvor kroerne tidligere fortrinsvis var indrettet på de rejsende, fik de en større lokal betydning som mødesteder og handelspladser. Oprindeligt havde der kun været én kro i området, men tidligt kom Undløse Kro til at dække den sydlige del. Ved Regstrup Station byggedes Regstrup Hotel med faciliteter for de rejsende, som skulle videre med toget. De mange foreninger havde brug for steder, hvor de kunne have aktiviteter, og selskabeligheden kunne forlægges hertil. Endelig opstod traktørsteder som ved Maglesø som følge af en øget trang for folk til at tage på udflugter i naturen .

Regstrup Station var fra Kalundborgbanens indvielse 1874 et naturligt knudepunkt for den nordlige del, særligt da ønsket om at få en bane syd på gennem Kvanløse slog fejl i begyndelsen af 1900-tallet. Herfra betjentes også den nordlige del postmæssigt. Samfærdselen var blevet lettere, særligt blev det lettere at få tunge varer til egnen – og for Knabstrup Teglværk at sende varer ud. Det begunstigede stationsbyerne, for transporten på vej var stadig med hest og vogn. Efter første

verdenskrig, og især i 1930'erne kom der bil og rutebil til persontransport og lastbil til tunge varer. Det blev igen nemmere at tage til købstaden. Men bilerne krævede også bedre veje, og de gamle veje blev forbedret med asfalt. Det blev for farligt at krydse jernbanen, og på særlige steder anlagdes viadukter. Det vil i denne bog fremgå mange steder, hvorledes transportmidlernes udvikling spillede en rolle for strukturen i næringslivet på landet. Lige så vel som jernbanerene hjalp stationsbyerne, medvirkede vejenes udbygning og bilernes komme fra 1920'erne til at svække de mindre byer på landet.

En anden nyskabelse på samme tid var telefoncentralen. Ud over at skabe lønarbejdspladser til kvinder var det kommunikationsmæssigt en revolution, idet man nu kunne komme i direkte forbindelse med omverdenen. At det

nu også var nemt at få fat på læge, jordemoder og dyrlæge kan heller ikke undervurderes.

Kommunale og amtskommunale vejarbejder åbnede for den kørende trafik. Lastbilerne

kunne bringe varer direkte til døren eller til den lille handlende, mens omvendt rutebilerne kunne bringe kunder ind til købstaden for at handle. Skolebørn kunne tage på en dags udflugt til København og bliver fotograferet foran elefantburet. Rutebiler og tog kunne også bringe folk væk fra landet og ind til byen. Der var en bevægelse til byen, men det mærkedes ikke så kraftigt endnu. Først fra 1940'erne kom der mangel på arbejdskraft på landet, og så gik det stærkt – også med reaktionen på det, mekaniseringen.

Som minder om de gamle dage var godserne, hvor hoveriarbejdet var blevet afløst af penge, og som stadig havde de største folkehold i landbruget. Godserne lagde ikke forholdsmæssigt samme vægt på animalsk produktion, og derfor svandt deres betydning.

Med jernbanestation i Regstrup var det naturligt, at der kom et hotel. Det blev lagt lige over for stationen (se kortet side 8). Hvis man skulle rejse med toget til købstaden eller til København, skulle man først køre til stationen, og hvad så med heste og vogn? Hotellet lå centralt, hvad enten man skulle med toget eller af toget. Der opstod heller ikke forsamlingshuse, som man skulle konkurrere med, så det blev også samlingsstedet for foreninger (jubilatet i Nr. Jernløse A/M side 31).

Her er kort efter århundredskiftet dækket op udenfor. Hotellet er en enetages bygning med kvistværelser. Til venstre er rejseladen, hvor heste og vogne kunne opstaldes.

Ny Kro lå oprindeligt ved Jægersholm og kaldtes da Jægersholms Krosted eller Jægerkroen. Indtil 1818 ejedes den af Knabstrup gods. Herman Milianus Maxen havde fæstet kroen 1801 og købte den 1818, hvorefter den gamle kro blev revet ned og en ny bygget. Herefter fik den navnet Nye Kroe. Hermans søn Max Milianus Maxen overtog kroen 1835, og kort efter overtagelsen flyttede han kroen til dens nuværende placering. Flytningen skete, fordi Holbæk-Ringstedvejen var blevet anlagt, og så ville kroen ligge centralt i forhold til trafikken.

Kroen ses her omkring 1910, hvor Lars Nielsen ejede den. Foran er de karakteristiske træer og en telefonmast.

Ny Kro var ofte centrum ved større politiske begivenheder i 1800-tallet, bl.a. blev Holbæk amts Sogneforstanderforening grundlagt her. Den støttede bønderne i politiske sager, herunder lokalstyret.

Her ses kroen på et luftfoto fra ca. 1950, hvor den centrale placering i forhold til vejene tydeligt ses. Der har også været drevet forskellig kreatur- og svinhandel ved og fra kroen.

Undløse Kro, Holbækvej 37. Tømrermester Abel Jensen er i gang med at lægge nyt tag på kroen. Den hørte tidligere under Undløse Møllegård, der også havde mølleri og bageri. Ved sin tiltræden som bestyrer af Møllegården 1871 beskrev Vilhelm Bruhn komplekset: Det hele så ret tiltalende ud, ligefor lå stuehuset, hvidkalket, til højre en længe med hestestald til 4 heste samt kostalden, bagved et mindre svinhus. På den anden side af gårdspladsen en stor bygning med fabrikksskorsten, heri var dampmølleri og et hørsvingeri. På bakken lå en stor hollandsk vindmølle og lige over for Møllegården lå et bageri med butik og beboelse. Desuden var der en ret stor kro med rejselade, en skænkestue, købmandshandel og en god lejlighed.

I forgrunden på billedet ses købmandsforretningen, bagved selve krobygningen.

Trangen til at komme ud for at opleve natur eller se historiske steder opstod som en følge af den interesse for natur og historie, der var blevet vakt, større mobilitet og det større overskud til fritidsaktiviteter. Marie og Jens H. Jensen ansøgte i 1939 Kvanløse sogneråd om tilladelse til at drive restauration ved Maglesø uden udskærnkning af stærke drikke, hvad sognerådet anbefalede. Efter Jens Jensens død drev Marie restaurationen videre, indtil sønnen Villy overtog den. Villy og hans kone Ebba drev stedet i 43 år.

Maglesø Traktørsted var et yndet udflugtsmal for mange familier; flere havde tradition for at lave deres årlige udflugt til hertil. Her kunne de medbringe deres egen madkurv og købe drikkevarer. Der var også mulighed for en god vandretur, ned og rundt omkring Maglesø. Mange foreninger fra egnen og fra København arrangerede deres udflugter med en tur til traktørstedet, hvor der var bestilt kaffe med hjemmebagt kringle. Egnens unge mennesker brugte stedet til at mødes pinsemorgen og drikke morgenkaffe.

Traktørstedet havde tradition for at åbne Palmesøndag og lukkede igen omkring oktober måned.

Med postvæsenet og jernbanen kom flere mennesker, som var opvokset i et bymiljø, til at arbejde på landet. Stillingerne som postmester og stationsforstander blev besat med folk, som kom udefra, og som havde været beskæftiget flere steder. På den måde lignede de lægen og dyrlægen, som også kom fra den store by. Andre funktionærer og elever kom udefra, mens postbudene og jernbanearbejderne var lokale.

Postvæsenets ansatte samt enkelte fra jernbanen opstillet foran stationsbygningen i Regstrup omkring 1900.

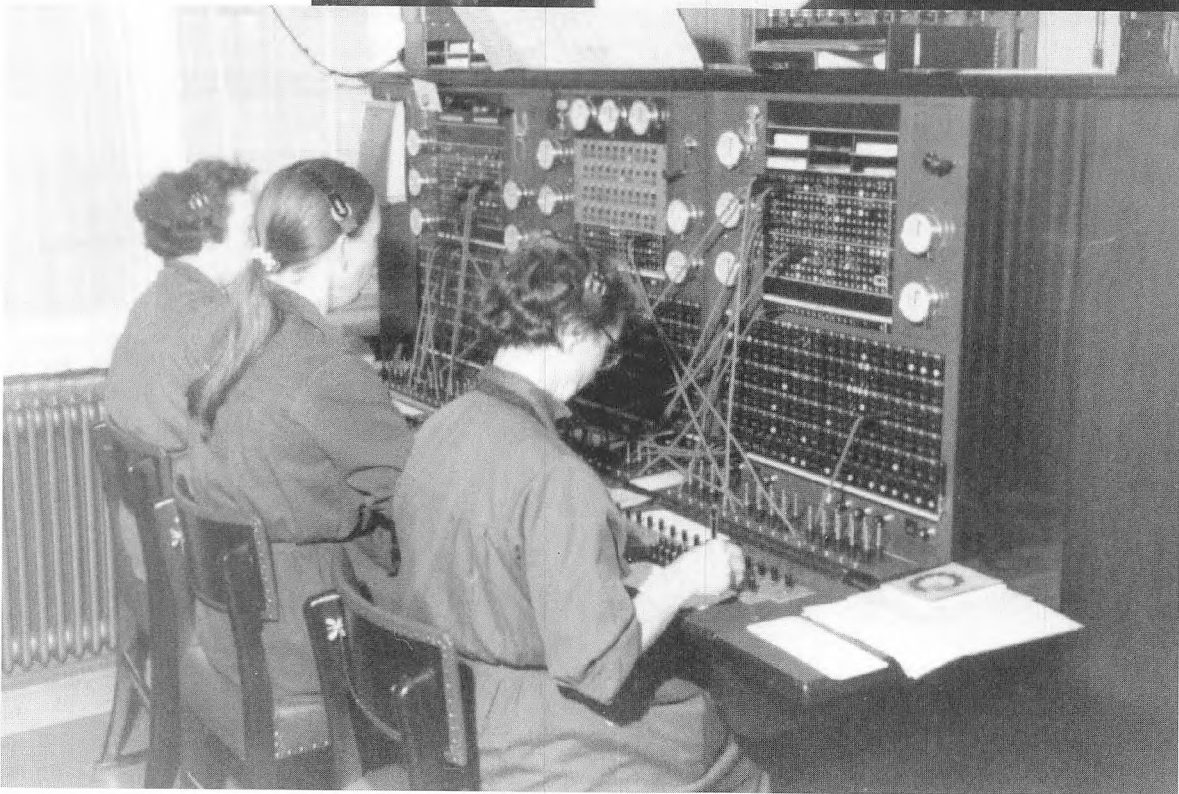
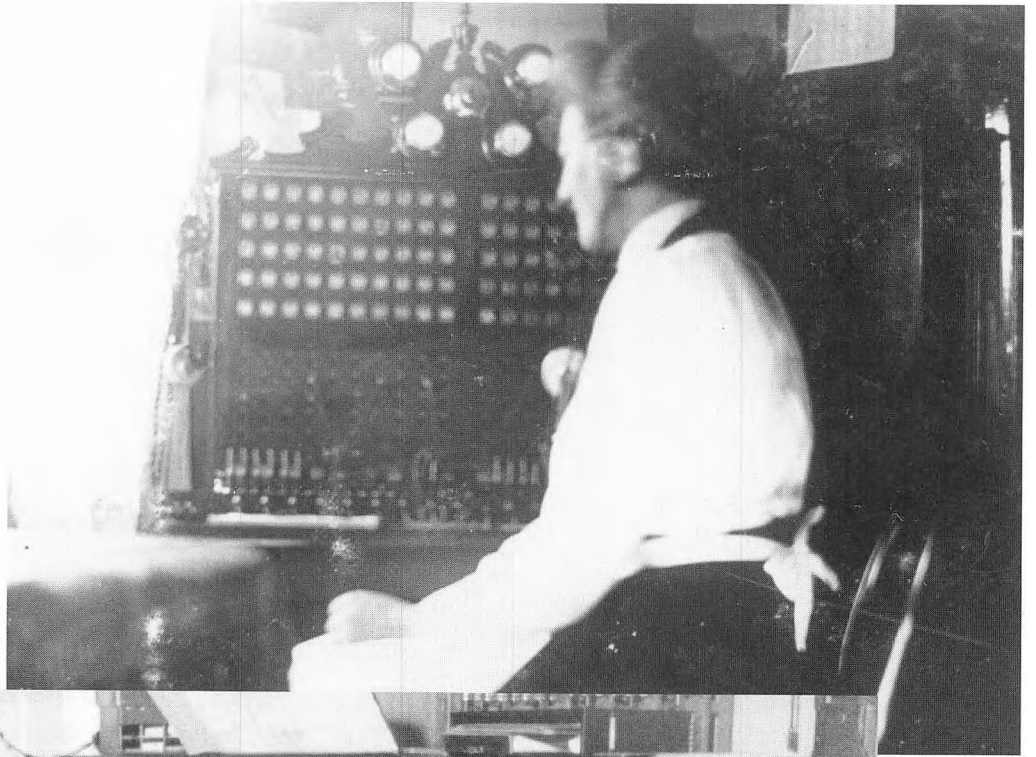
Regstrup Station brændte i 1906. Postkortet her er fra lige efter genopførelsen og viser, at der selv på en mindre station var flere folk i arbejde i dagstimerne.

Enkelte steder var driften af centralen i starten mændenes arbejde, men de fleste steder blev det kvinderne, som bestyrede den, og efterhånden overtog de overalt. I Sønder Jernløse blev centralen indrettet i smedien, og den første centralbestyrer for 22 abonnenter blev smedjen, Jens Peter Henriksen. Her står Jens Peter sammen med sin kone Sofie og datteren Anna foran centralen på Knabstrupvej 1 omkring 1910. Huset er karakteristisk for de første centraler, hvor man flyttede ind i en eksisterende bygning. Den blev nedrevet i 1924 og en ny opført på samme grund. Anna Henriksen (senere gift med tomrermester Christian Larsen) overtog centralen i 1930 og fortsatte frem til 1962. Da blev centralen flyttet til et nyopført hus på Norrevang 6.

De tre centraler i Jernløse: Søstrup, Sdr. Jernløse og Undløse, fik nogenlunde samme historie: oprettet i begyndelsen af århundredet, nedlagt som led i fuldautomatiseringen 1970-72. Undervejs skete dog ændringer. De to situationer ved omstillingsbordet henholdsvis Anna Henriksen (Larsen) i Sdr. Jernløse fra mellemkrigstiden og damerne i Søstrup i 1960'erne illustrerer den tekniske udvikling og samtidig også den voksende mængde af samtaler. Men den viser også den organisatoriske udvikling med en bestyrer, som arbejdede i hjemmet, til et arbejds giver-lønmodtagerforhold, hvor man arbejdede i et bestemt tidsrum.

Anlægsarbejder gav god beskæftigelse, og det blev mere og mere nødvendigt at udbygge veje af hensyn til den kørende trafik, især bilerne. Jernbaneoverskæringerne var også et problem. Med større og større hastigheder både for tog og biler kunne ulykker nemt ske. Løsningen blev på de mest befærdede steder viadukter, som anlagdes vinkelret på jernbanesporet for at få den mindste buc.

Her bliver viadukten ved stationen i Regstrup bygget i 1923.

Anlæggelsen af veje var en amtskommunal opgave for de større veje og en kommunal for de mindre. Begge typer blev efterhånden asfalteret. Det var et område, som ikke var særligt mekaniseret ud over damptrømlen, som holder i baggrunden. Det meste af arbejdet skete med vogn, trillebør, skovl og spade.

Her er Nørupvej ved at blive asfalteret i 1934.

Godserne kunne ikke i samme grad som bønder og husmænd nyde godt af overgangen fra vegetabilsk til animalsk produktion. Godt nok intensiveredes også deres animalske produktion, men den passede nu engang bedst til familiebruget.

Fra fortrinsvis at have beskæftiget daglejere kom mange godset til primært at have faste folk. Folkeholdet ekspanderede heller ikke forholdsmæssigt så kraftigt som på gårdene, og mange godser var først i mekaniseringshøgen.

Den synes dog ikke at have næt til Knabstrup 1939, hvor der er en snes heste og knapt det samme antal mænd beskæftigede sammen med tre kvinder.

Men også i husholdningen på godserne var der stadig en del ansatte. I 1927 hørte i hvert fald disse til på Kongsdal. Forrest fra venstre Betty Jensen, Martha Christensen, jomfru Hansen og Irma Dalslev. Drengen i midten er Jacob Estrup. Bagest er Mathilde Christensen og to græske børn Alice og Anders.

I Jernløse er flere store skove, som gennemgående ejes af godserne. Saledes er der under Løvenborg skovene Brorfelde og Nyrup, Syvendeskov og Østrup skov, Gallo Overdrev og Løvenborg skov. Under Knabstrup gård er Hellede skov, under Kongsdal Vedebjerg skov og Friheden, under Torbenfeld Nørreskoven og en del af Mølleskov.

Skovene gav arbejde til en del arbejdere. Her er vi i Brorfelde skov, hvor et par arbejdere flækker brænde. Til venstre er Laurits Jensen, der dengang (ca. 1920) boede i arbejderhusene i Fledskov. Senere flyttede han til Bækken ved Syvendeskov.

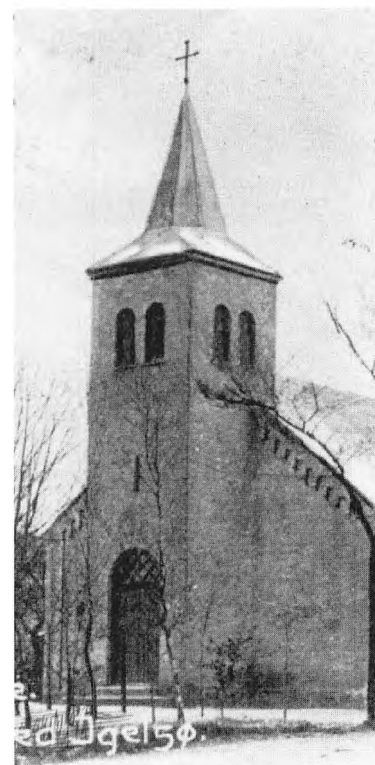
Det offentlige liv

På mange måder kom der udfordringer i det offentlige liv. Statskirken havde mistet sit monopol ved Grundloven og var blevet en folkekirke. Ændringerne og opbruddet i samfundet gav grobund for strømninger inden og uden for folkekirken. Der var megen røre på egnen, og Indre Mission blev da også startet i den sydøstlige del af Holbæk amt. Baptismen stod en overgang også stærkt, og herefter fortsatte det med de sekter, som slog rod omkring århundredskiftet i kølvandet på industrialiseringen.

Skolen mistede også monopolet; friskoler kunne oprettes. Med udviklingen voksede også kravene både til bygninger og til undervisning. Mulighederne for at gå i den nye realskole fandtes for dem, som tog til købstaden. Det var først efter denne periode med oprettelsen af fællesskolen for de fire nordlige sogne, at der kom tilbud om realskole i selve Jernløse.

Landbefolkningens politiske bevidsthed voksede med den økonomiske frigørelse fra købstæderne, baggrunden fra folkeskoler og højskoler med mere. Primært var det i sognerådet, man tog del, men også i forbindelse med folketingsvalg var der stor aktivitet. Med systemskiftet 1901 og den øvrige politiske udvikling var landbefolkningen i begyndelsen af århundredet dominerende, men med byernes udvik-

ling blev disse toneangivende. Dog vil man stadig kunne huske de store vælgermøder i forsamlingshusene et godt stykke efter besættelsen – indtil de som så meget andet blev udkonkurreret af fjernsynet. Sognerådet havde ikke nær så meget at sige som nutidens kommunalbestyrelse. Dels var der snævre grænser for dets økonomiske råderum, dels skulle mange afgørelser – f.eks. ansættelsen af en lærer – godkendes højere oppe, i amtet eller i ministeriet. Alligevel følte mange det som nærværende, og der var mange protester i forbindelse med kommunesammenlægningerne 1960-70.

Gennemgående har vi en opfattelse af, at kirken er uforanderlig. Og udadtil er der måske ikke sket så meget med Søndersø kirke – det er der dog ved omgivelserne på dette billede fra ca. 1890. Men der sker en restauration af kirken 1916, der blandt andet ændrede vinduerne.

Organisatorisk sker der imidlertid store ændringer. Ved lov i 1903 oprettedes menighedsrådene, og gennem århundredet fik de en stadig større betydning. Menighedsrådet var i øvrigt den første offentlige myndighed, hvortil kvinder kunne vælges.

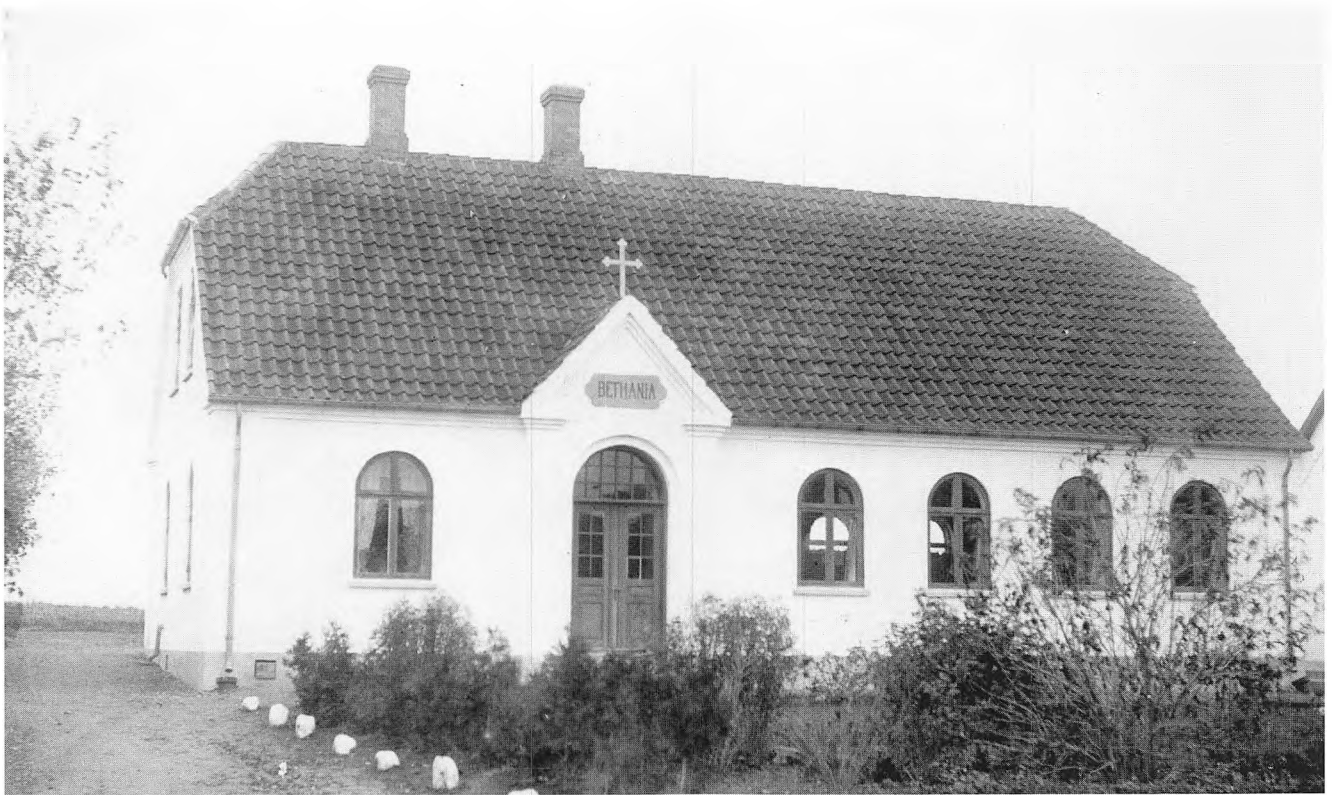

I det indre er der sket mere med Søndersted kirke. På billedet fra ca. 1890 er der en kakkelovn; den blev opstillet omkring 1880. Meget af inventaret ser mørkere og mere ensfarvet ud, hvilket ikke er noget tilfælde, for i 1938-39 blev det restaureret og fik tilbageført farver på grundlag af den oprindelige staffering. Processionskrucifikset hænger ved siden af altertavlen. Stolene blev i 1914 gjort bekvemmere med skrånende ryglæn. Lysekronen mangler.

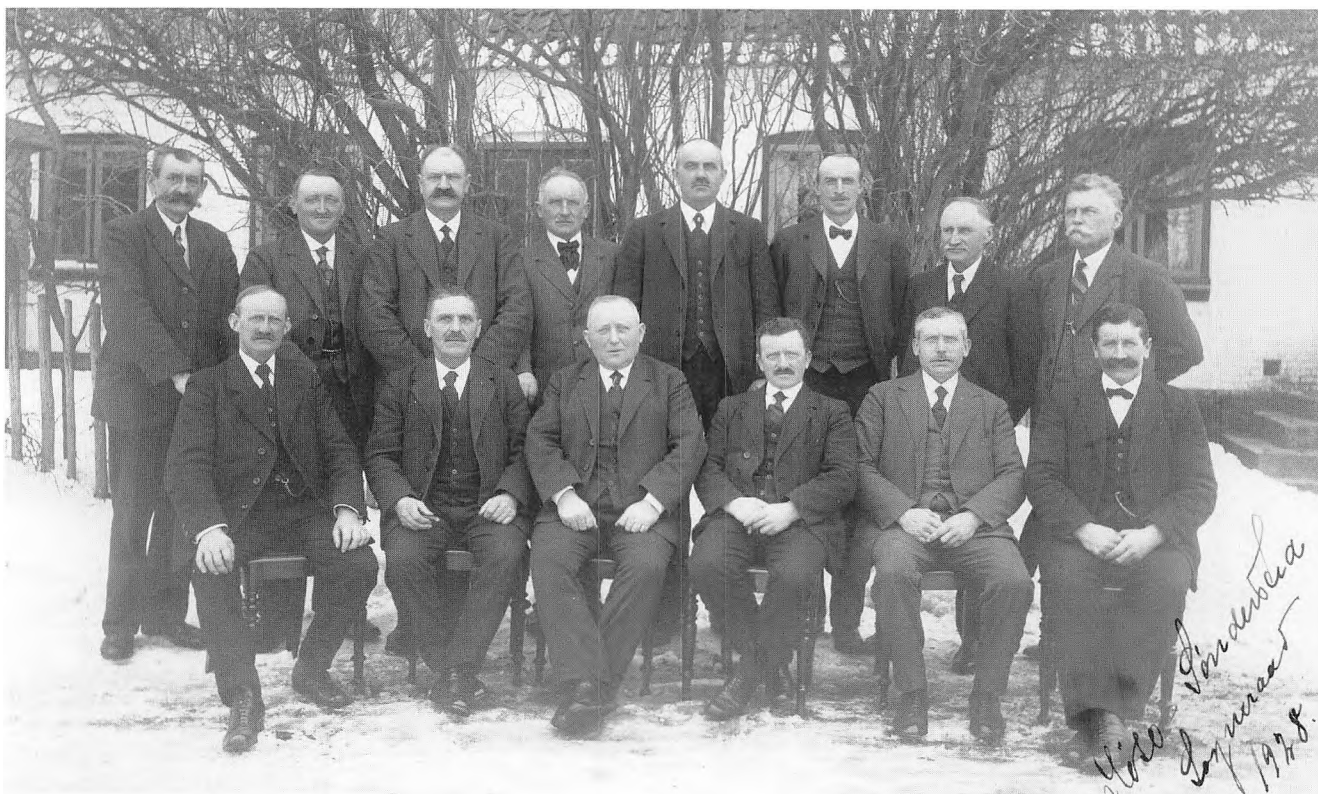
Omkring 1850 var der et større religiøst røre på Tølløse-Jernløse-egnen, centreret om gårdmand Peder Pedersen i Nyrup. I første omgang udmøntede det sig i Indre Mission, som stiftedes 1853 i Ordrup, og hvor Peder Pedersen blev dens første formand. Efter nogle år trådte kredsen omkring Peder Pedersen imidlertid ud af folkekirken. Kredsen byggede 1884 St. Stefanskirken ved skellet mellem Igelsø, Brorfelde og Mogenstrup og blev knyttet til pastor Grunnets menighed i København.

Menighedens medlemmer kom langvejs fra, fra Odsherred i nord til Sorø-egnen i syd. Her ses kirken omkring 1900, mens træerne omkring den endnu ikke var så høje.

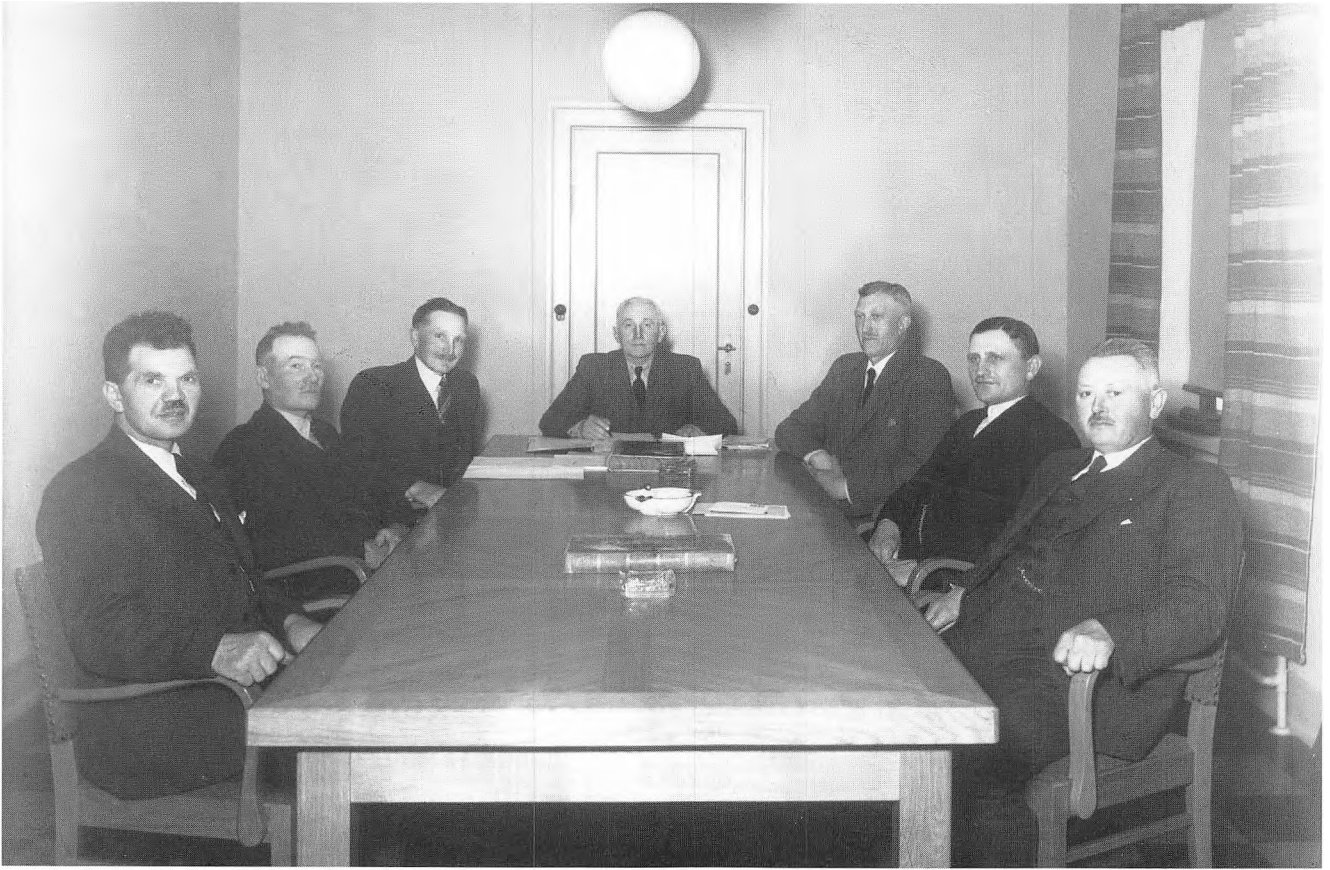
Men de fleste af Indre Missions folk blev inden for folkekirken. I Jernløse blev der bygget menighedshuse i Søstrup og i Regstrup. De er let genkendelige i deres arkitektur, selv nogle år efter, at de er blevet solgt til private.

»Bethania« lå på Hovedgaden 18 i Nr. Jernløse. Det første menighedshus, som også hed »Bethania«, lå nord for Regstrup (se kortet side 8 øverst).

Da sognekommunerne blev dannet i 1849, kom folk ikke strømmende til for at blive sognerådsmedlemmer. Der var en skepsis mod det nye, blandt andet krævede det arbejde, og indflydelsen var også begrænset. Da loven blev gennemført, havde man været bange for, hvad almindelige mennesker kunne finde på. Derfor sad som fødte medlemmer herredsfoged (politimester), sognepræst og godsejer, og sognerådets myndighed var yderst begrænset. Efterhånden fandt man ud af, at sognerådet kunne løse væsentlige opgaver, og interessen blev hurtigt større i takt med engagementet i de øvrige foreninger. Blandt de vigtigste opgaver var socialvæsen, skolevæsen og vejvæsen; hertil kom skatteligningen.

Her er Undløse-Søndersted sogneråd forsamlet 1928 i haven til Undløse Kro. Siddende fra venstre: boelsmand Niels P. Sørensen, Jukkerup, gdr. Morten Hansen, Undløse Ø. forpagter S. Peter Jensen, Undløse (formand), gdr. Alfred Hansen, Ll. Søndersted, husmand Johs. Sørensen, Undløse Overdrev, bestyrer Alfred Larsen, Undløse. Stående fra venstre: kurvemager Niels Peter Abrahamsen, Søndersted Mark, købmand H. P. Hansen, Kagerup, gdr. Jens Pedersen, Ulkestrup, smedemester H. P. Weinrich, Østrup, gdr. Chr. Larsen, Undløse, møller Jens Peter Frederiksen, Undløse, gdr. Dines Petersen, Østrup og kroejer Poul Madsen, Undløse kro. Den sidste var ikke medlem af sognerådet, men vært for dets møde. Som man kan se af listen, var det ikke domineret af gårdejdere; der var repræsentanter for småkårsfolk og for folk uden for landbruget.

Søndre Jernløse-Søstrup sogneråd samlet omkring 1944. I begyndelsen samledes sognerådene gerne privat, senere på et offentligt sted som kroen. Når man fik et alderdomshjem, var det ofte dér. Kommunekontoret var langt op i 1900-tallet en stue hos formanden; nogle sogne havde ingen fuldtidsansat helt op til kommunesammenlægningerne i 1960'erne. En del var dog begyndt at have en kæmner og dermed også kommunekontor.

Det er som på det foregående billede seriøse mænd, undertiden kunne en enkelt kvinde eller to deltage. Der er heller ingen unødigt pragt på væggene. Formanden sidder for enden med sine papirer, mens en ældre protokol ligger på bordet. Set fra venstre: Karl Larsen, Knabstrup Teglværk, Kristian Hansen, Søstrup Elle, Kristian Colvig, Borup, Lars P. Jørgensen, Sdr. Jernløse, Thorvald Aabo, Sdr. Jernløse, Karl Christensen, Mogenstrup, Oluf Nielsen, Søstrup.

Grundlaget for skolevæsenet lå tilbage i skoleloven af 1814, hvor det blev pålagt sognekommunerne at indrette og forestå et skolevæsen. Bygningernes udseende ændrede sig kun lidt indtil slutningen af 1800-tallet, indholdet bedredes gennem seminarieuddannelsen af lærerkorpset. Der var dog på mange skoler kun én lærer, og mange kørte med undervisning hver anden dag. På nogle skoler kom efterhånden en andenlærer, eller også startede børnene i en forskole, som tog sig af de mindste

Dramstrup gamle skole (Skovvejen 2) er et fint eksempel på den stråtækte skole, som dominerede i 1800-tallet. Her er den dog fotograferet mange år efter, i 1957. Dramstrup skole fungerede længe således, i 1930'erne var Jørgen Petersen enelærer her.

I slutningen af 1800-tallet forbedredes skolebygningerne væsentligt. Baggrunden var dels den forbedrede økonomi med de gode tider, dels den vågnende bevidsthed hos landbobefolkningen om, at uddannelse var nødvendig, både hvis man skulle blive ved landbruget, og hvis man skulle have et andet erhverv. Således blev Nr. Jernløse skole opført 1895 af Andreas Bentsen og den nye del bygget 1942. Her ses den første del kort efter opførelsen. Ved lov om højere almenuddannelse i 1903 indførtes mellem- og realskolen, og den skulle komme til at gælde i over 50 år. Ved den blev trukket et skel mellem by og land, idet landdistrikterne beholdt den gamle ordning.

Til skolen hørte i 1930'erne to lærere, Christian Frederik Christiansen (førstelærer) og Peter Johannes Rasmussen samt to forskolelærere, Johanne Jensen og Ingeborg Olsen.

I anden halvdel af 1800-tallet oprettede sognekommunerne mange steder fattiggårde. Det var både af lyst og af nød. Der var i krisetiderne mange fattige, og det kunne være svært at tage sig af dem. Men de var også tænkt at skulle være afskrækkende, således at folk ikke søgte fattigvæsenet, uden at der var grund til det. I praksis blev fattiggården domineret af ældre, husvilde og af enlige mødre. En fattiggård skulle bygges efter foreskrifter, som faktisk var meget progressive. Det afskrækkende dengang var ikke så meget bygningernes kvalitet som de tvangsforhold, beboerne skulle leve under. Fattiggårdene overgik gerne i begyndelsen af 1900-tallet til at blive alderdomshjem. Aldersrenten, selv om den ikke var for alle, var med til at fjerne skæret af ydmygelse fra forsorgen.

Sibberup Alderdomshjem, her fotograferet ca. 1945, var opført 1867 og fungerede i mange år som fattiggård.

Opvågneren – fritidsliv

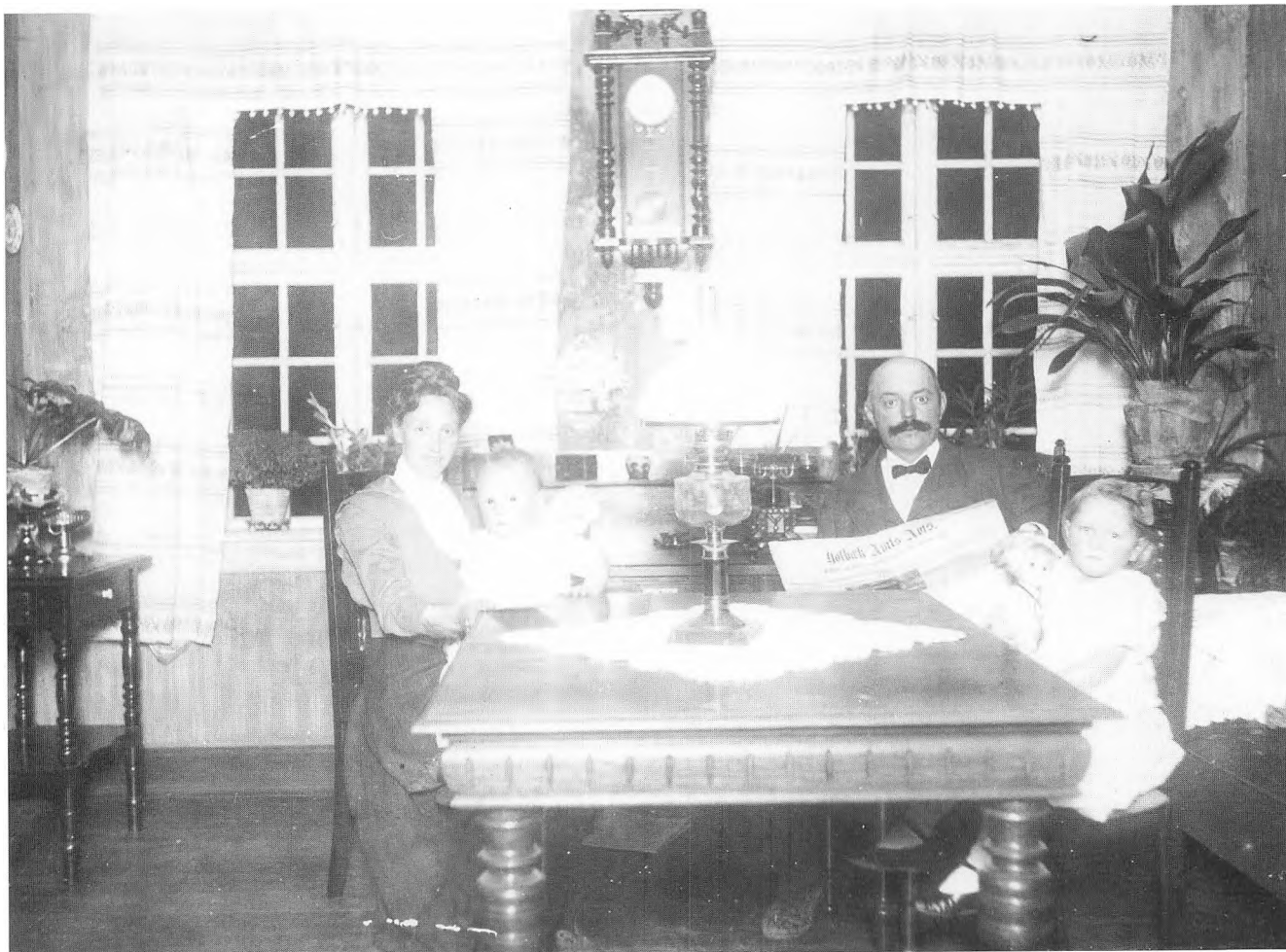
Mads Hansen bruger denne titel (egentlig »Opvaavni«) til sit digt, som nu er den fynske nationalsang: »For ajle di smaa Blomster de dov æ te i år«. I digtet skildres mest en opvågner af naturoplevelsen; men under dette motiv ligger en opvågner hos landbefolkningen på alle områder: »og vil I bare vente endnu et øjeblik, så bliver bonden landets bedste støtte« (i oversættelse).

Bag disse ændringer var mange faktorer: skolegangen, højskolen, den gode økonomi, det politiske modsætningsforhold til købstaden og til Højre. Bygningsmæssigt satte det sig spor i opførelsen af forsamlingshuse, indholdsmæssigt i form af opvæksten af foreninger og akti-

viteter. Foredrag, oplæsning, dilettant, folke-dans, sang. Mere praktisk orienterede var aktiviteterne for husflid, husholdning og landbrugslære. Gymnastik- og skytteforeningerne fik i den første del af det tyvende århundrede konkurrence fra de mange idræts- og sportsgrene, som dukkede op udefra.

»Og folkets liv er heller knap, som det plejer; der skyder blomst i mangel simpel hytte« står der også i digtet. Og indretningen af hjemmet ændredes meget i begyndelsen af vores periode, mange træk holdt sig langt op i tiden. Vi vil begynde afsnittet med at kigge indenfor i et par stuer ....

Teglværksejer Valdemar Andersen sidder med sin familie, konen Sorine, sønnen Vilhelm og datteren Ninna, i stuen på Hovedgaden 37 i Undløse 1918.

Teglværksejeren hører til de velstillede, og det bærer hjemmet præg af. Centrum for opstillingen er det gedigne bord med en fin stående petroleumslampe på lysedugen. Valdemar læser avisen, den konservative Holbæk Amts Avis. Ninna har sin store dukke. Familien er samlet og hygger sig. Det er en fin stue, men nok ikke den fineste stue i huset. Divanen giver husherren mulighed for en lur, og telefonen på skænken indicerer også, at stuen bliver brugt. Selv om telefonen på dette tidspunkt stadig kunne have præg et statussymbol, havde Valdemar brug for den i sin virksomhed. Hvis billedet var taget nogle få år senere, ville der nok have været elektrisk lys. Så var man også fri for al den sod, som kom med petroleuslampan.

På væggen er der kun få billeder. Dekorativ er derimod væguret midtfor. På piedestaler og i vindueskarmen står pottplanter.

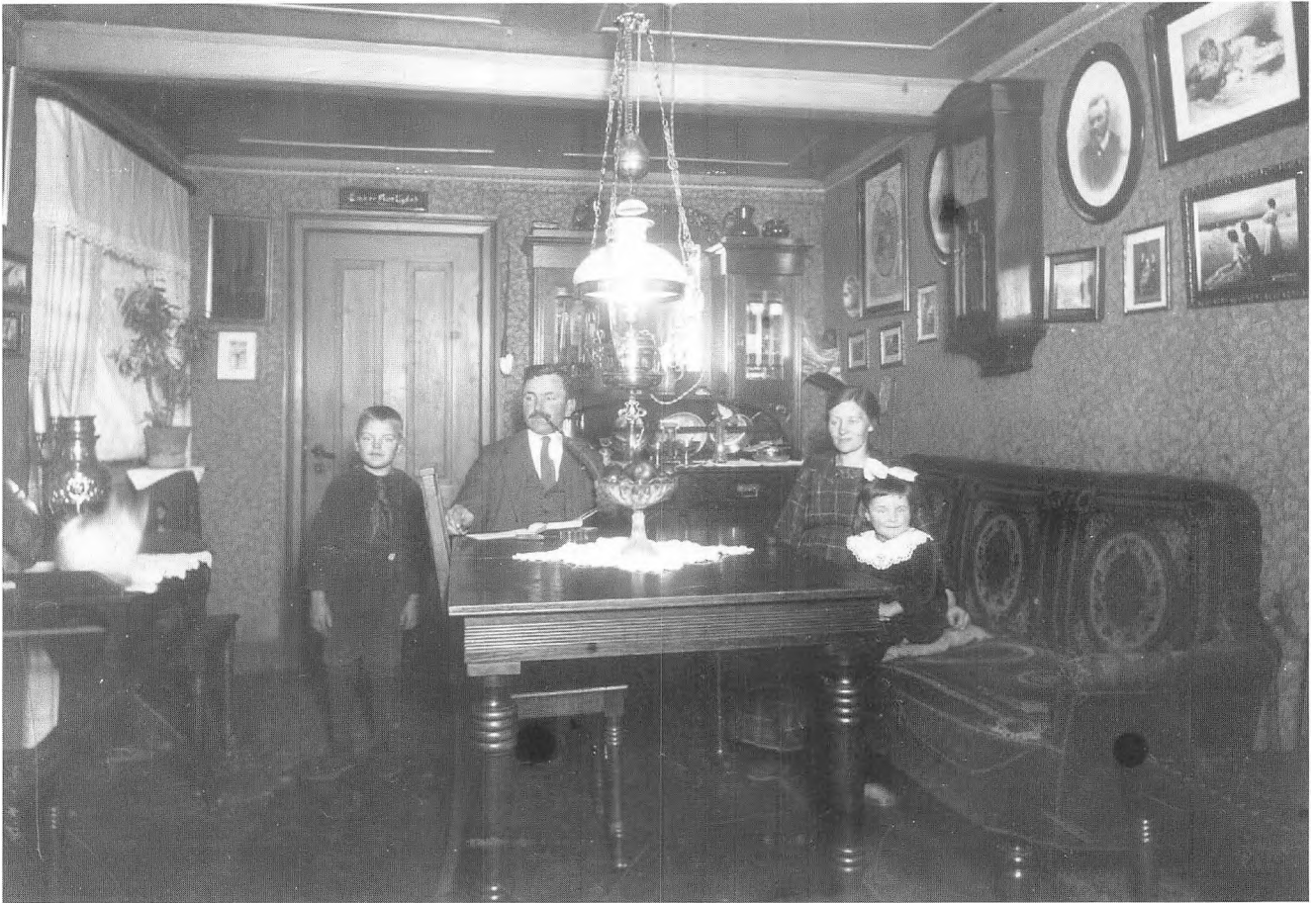

Tomrer J. P. Christensens hjem, ligeledes i Undløse, er fotograferet nogenlunde samtidigt med teglværksejerens. Tomreren sidder centralt i billedet, ved forenden af bordet betragende sine kort. Herren med den lange pibe er sadelmager Larsen, Holbækvej.

Bordet er ryddet til kortspil, og meget praktisk er her petroleumslampen til at hejse op. Herrerne drikker Tuborg af de gamle skulderflasker. Nu skal man ikke tro, det er et snap-shot taget uden de vidste det; fotografen er en professionel indkaldt fra Morkov.

Der er flere billeder i dette rum. På piedestalen og kommoden er familieportrætter. Her står også de eneste blomster, en buket i en vase, ved siden af et billede af E. Henningsens boghandel på Ahlgade i Holbæk. På væggen hænger længst til højre det kendte tryk med Frederik VI og Frederik VII (med paskriften: »Mildelig løste han bondens band ...«). Nogle år tidligere ville trykket have symboliseret tilhørsforhold til Venstre, på dette tidspunkt var modsætningerne ikke helt så store, så det kan være blot fordi man holder af det. På væggen bag Larsen hænger et portræt af Undløse Kirke med præster og lærere, nedenunder et billede af et hus, måske tilhørende en i familien.

Gardinerne er langt større end hos teglværksejerens, men her findes også rullegardiner med patriotisk motiv i form af slot/landsby og en kirke.

I det røde hus i husrækken op mod kontorbygningen på Knabstrup Teglværk boede teglmester Jakob Martin Nielsen med sin kone, sønnen Jens og datteren Gertrud, her fotograferet omkring 1922.

Rummet er mindre end de foregående, men der er lige så mange møbler. Igen er familien samlet omkring bordet, en plyssofa ved siden af; her med en glasopsats med æbler på lysedugen under den hængende petroleumslampe. Ved bagvæggen en skænk med vitrine. Væguret hænger på langvæggen.

På væggen er mange små billeder, mest af familiemedlemmer. Op mod hjørnet hænger trykket med de to slesvigske piger («De vog dem, vi grov dem ...») og helt til højre de tre piger, som kigger ud over fjorden over den nye grænse. Det sonderjyske engagement bliver markeret trods genforeningen.

Lidt længere nede, i «det lange hus» på teglværket, boede Jakob Martin Nielsens søster med sin mand Albert Hansen. Albert var kusk for direktør Schou på teglværket, mens konen hjalp til med maden ved selskaber hos direktøren. I anledning af barnedåb er de også fotograferet i deres stue.

Stuen er mindre end hos teglmesteren, men er stort set indrettet efter samme principper. Bord, petroleumslampe og lysedug ligner, blot er opsatsen skiltet ud med en glasskal. Skænken er der også, mens væguret er kommet om på den lange væg. Her er ingen sofa. Billedvalget er anderledes. Der er muligvis nogle familie billeder, mens nogle ser ud at være forskellige tryk. I øverste række er også religiøse motiver, blandt andet den sidste nadver.

I hvert fald i de tre af de fire stuer bruges billederne til at markere tilhørsforhold, det være sig lokalt, familiemæssigt eller holdningsmæssigt.

Her er vi i et hjem med klaver omkring 1920. Der bliver heller ikke i opstillingen lagt skjul på, at familien er musikinteresseret og -udøvende. Faderen, førstelærer Niels Peter Ditlevsen i Ulkestrup, har utvivlsomt også gennem sin uddannelse været udøvende, men nøjes her med at lytte til børnenes udfoldelser.

Sammen med sin kone Marie og sine tre børn Karl, Asger og Herdis har han en hyggestund i familiens skød. Men det er arrangeret, som på andre billeder har personerne fint tøj på. Asger bærer urkæde, Herdis har en fløjlsignende kjole på. Marie og Niels Peter sidder ved et lille bord med lysedug, hvorpå der er en figur af en hjort. Ovenover hænger en petroleumslampe. Til højre i billedet en piedestal med en blomst i potte, helt til venstre et glasskab. Bag ved parret en skænk. Stuen virker fin, måske er det fordi det er et lærerhjem, måske er den beregnet på at være fin. Billedet er – og lægger heller ikke skjul på at være – en opstilling. Sådant ville man gerne præsentere sig.

Her er vi igen i et lærerhjem, men omkring 30 år senere, ca.1950. Hvor der i de foregående to opslag, ved stuerne i Undløse og ved Knabstrup Teglværk var forskel ikke i tid, men i stand, er forskellen mellem stuen her i Søndersted og det foregående i Ulkestrup i tid. Og dog, mens vi i det foregående var i den pæne stue på et postkort taget af en fotograf, er vi her i Søndersted hos lærer Viggo Poulsen i en dagligstue på et fotografi taget af en amatørfotograf.

Det siger noget om tiden: flere kan fotografere. Men det siger også noget om holdningen. På det foregående var det noget med at præsentere sig på et postkort, som blev sendt ud til bekendte. I Søndersted er fotografiet mere reportageagtigt – et af syklubbens medlemmer skal dokumentere, hvem som er med. Det er ikke kommet længere end til fotoalbummerne hos de tilstedeværende. Der foregår en aktivitet, og folk kigger ikke direkte mod objektivet.

En plade er trukket ud på bordet for at give plads til aktiviteterne. Muligvis til daglig er en lysecldug, men den er knap så nødvendig nu, hvor der er elektrisk lys. I døren står lærer Poulsen, foran ham sidder hans husbestyrerinde Hedvig Rasmussen. Det ligner dagligstuen med en sofa med et tæppe bagved. Ovenover hænger væguret omgivet af naturbilleder. I hjørnet er kakkellovnen.

Dette motiv er sjældent at se – man sidder ved spisebordet. Det er i Hanerup omkring 1.verdenskrig. Gårdejer Jens Peder Olsen sidder for bordenden med sin kone Karen Marie til venstre for sig. Fra venstre er først deres tre børn Poul, Hans og Ernst, dernæst pigen Agnes og andenkarlen Valdemar Pedersen, dernæst forstekarlen Hans Aage og datteren Gerda. Til højre for parret er Sophie Nielsen (Karen Maries mor), Margrethe Olsen (Jens Peders mor) og datteren Else.

Opstillingen er traditionel med spisebordet langs ydervæggen og bordenden op ad et panel. Mændene sidder langs væggen med en enkelt pige blandet i, forkarlen nærmest gardmanden, som sidder for bordenden. Der er dækket op med tallerkner, en kande vand og en tallerken med brodkiver. Der er voksdug på bordet, en petroleumslampe sørger for lys. Men selv om opstillingen var traditionel, var familien det ikke. Jens Peder fik bil allerede i 1922, men det var Karen Marie, som var chauffør.

Særligt i Søstrup var der i foreningslivet en tradition for foredrag, oplæsning, dilettant og sang. Næsten et halvt hundrede mennesker udgjorde sangkoret på dette fotografi taget omkring 1930 ved dyssen i gården ved Søstrupe Skole. Ikke alene var der en stor opbakning bag sangkoret, men man var også så ambitiøs, at man engagerede koncertsanger Drachmann (i kjole og hvidt) til at stå for yderligere forbedring af det arbejde, som lærer frk. A. Juul (til venstre for Drachmann) havde gjort. Det var i det hele taget karakteristisk for mange af årene i perioden, at lærerne havde stor betydning i sognet, hvad enten det var som leder af sangkoret, kasserer i mejeriet, sekretær i brugsforeningen, eller hvad nu den enkelte lærer havde lyst og evne til.

Karakteristisk for tiden omkring 1900 var reaktionen på ændringerne i samfundet. Samtidig med at man kastede sig begejstret over det nye, opstod en interesse for det gamle. Det gav sig udslag i historiske foreninger og museer, men samtidig også i folkedans og dertil hørende dragter, hvor man søgte at genskabe sin ide om, hvordan det havde været i gamle dage.

Et centrum for de folkelige aktiviteter udgjordes i mange år af Vommevad Forsamlingshus, som havde sin baggrund i en foredragsforening stiftet 1881. Det var i mange år stedet, hvor de største vælgermøder blev afholdt. Under besættelsen blev den gamle bygning revet ned og erstattet med en ny, og en senere udbygning er tilføjet.

Her ses folkedansere fra den nordlige del af egnen foran forsamlingshuset i begyndelsen af 1900-tallet.

Søndersted Forsamlingshus (til højre) blev bygget 1905 og fik da navnet Dannevang. Da der ikke var andre mødesteder i nærheden end kroen i Undløse, kom det til at dække hele den sydlige del af Jernløse. I 1908 blev der sat kakkelovn op i salen, 1926 indlagdes elektrisk lys, og i 1930 opførtes scenebygningen. Endelig foretoges en stor ombygning 1941 med udvidelse – der var 300 mennesker til indvielsen – og med nyt inventar.

Her ses skole og forsamlingshus omkring 1910.

Dilettant blomstrede i mange år bade før og efter besættelsen. I Vømmevad Forsamlingshus opførtes et nyt stykke næsten hvert år. Indtil ca. 1942 var det forsamlingshuset selv, som stod som arrangør, herefter var det gymnastikforeningen. Billedet er fra ca. 1942, fra stykket »Bonden fra Diget».

Forrest er fra venstre: Jørgen Nielsen, Hollose, lærer Mejer Jensen, Sdr. Jernlose, Hans Jensen, Snevre og Jens Wilhelm Christiansen, Sdr. Jernlose. Bagest: Asta Mejnertsen, Snevre, Mejnert Larsen, Nr. Jernlose, Ester Hansen, Kvanlose, ukendt, Richardt Jacobsen og Inge Jacobsen, Sdr. Jernlose, ukendt, ukendt, Jens Jensen, Mogenstrup, ukendt, Astrid Nielsen, Hollose.

Højskolebevægelsen havde mange former, men alle fik på hver sin måde betydning for udviklingen på landet. Nogle lagde meget vægt på det idealistiske og vækkelsen, mens andre koncentrerede sig om det praktiske. Det sidste var grundlaget ved stiftelsen af Undløse Højskole. Den blev grundlagt af Jørgen Olsen, født i Kagerup. Han blev jurist 1866, men valgte at undervise, og i 1873 stod Undløse Højskole færdig. Den skulle dygtiggøre eleverne dels til deres erhverv, dels som nyttige samfundsborgere. Der var undervisning i kemi, fysik, dyrefysiologi, landmaling og nivellering, så de kunne tegne et kort over et mindre jordstykke og udregne en dræning. De undervistes også i forfatnings- og forvaltningslære samt nationaløkonomi. De første år var skolen godt besat, senere gik der mere politik i det, og stabilitet kom der først med Sofus Banke, som ejede højskolen 1888-1909. Der var dog ikke elevtal og økonomi i det, og efter nogle omtumlede år blev Danmarks første skolehjem indrettet her i 1918. Det var specielt for svagt begavede børn, som skulle oplæres i landbruget. I mange år var navnet Undløse Drengeljem, siden ændret til Skolehjemmet Undløse.

Her ses højskolen fra vejen i begyndelsen af 1900-tallet, en statelig skole med plads til 40 elever.

Alternativerne til skytte-, gymnastik- og idrætsforeningerne dukkede op med impulser fra udlandet. Langt ind i århundredet var disse dog stadig dominerende. Selv i en af de mindre landsbyer som Ulkestrup var der en stor gymnastikforening med mange deltagere, som det kan ses af dette billede fra 1933, hvor gymnastikholdet er fotograferet foran skolen. Foreningen blev stiftet i 1926 og arrangerede f.eks. i 1941 folkedans med 35 deltagere; i gymnastik var der et damemotionshold på 11 og for piger på det samme. Hele 19 karle gik til gymnastik.

Blandt de nye konkurrenter var håndbold og fodbold. Efterhånden anlagdes boldbaner, og der arrangeredes turneringer. De kom efterhånden til at dominere sportslivet.

Her ses Nr. Jernloses 1. herrehold i fodbold 1926. Bagest er fra venstre: Lars Andersen (leder), Viggo Nielsen, Aage Larsen, Emil Larsen, Poul Christiansen, Viggo ?. Midterste række: ukendt, Hilmar Jensen, Aksel Nielsen. Forrest: Helmer Nielsen, Sigurd Stefansen, Oskar Poulsen.

Også i 1930'erne var der en stærk historisk bevidsthed. I Kvanløse gav den sig udslag i oprettelsen af Kvanløse sogns museum og i reetableringen af Kvanløse Bystævne med de sten, hvor landsbyens bønder i sin tid havde drøftet fællesskabets problemer.

Meget passende holdt Kvanløse Vandværk den 16. august 1936 sin generalforsamling på bystævnet. Fra venstre ses høker Peter Frantsen, maler A. Andersen, sognefoged Axel Andersen, bødker Peter Jensen, gdr. Chr. Mortensen, arbejdsmand Ejner Hansen, den lille pige Tove Clemmensen, maskinfabrikant Clemmensen, træskomager Hans Peter Rolsted. En meget smuk blanding af erhverv, nogle som bødkerens og træskomagerens på vej ud, slået af industrien.

